

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Bakalářská práce

Zkoumání přírody milétských myslitelů

Marek Vacovský

Plzeň 2014

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Katedra filozofie

Studijní program Humanitní studia

Studijní obor Humanistika

Bakalářská práce

Zkoumání přírody mílétských myslitelů

Marek Vacovský

Vedoucí práce:

PhDr. Radim Kočandrlé Ph.D.

Katedra filozofie

Fakulta filozofická Západočeské univerzity v Plzni

Plzeň 2014

Prohlašuji, že jsem práci zpracoval samostatně a použil jen uvedených pramenů literatury.

Plzeň, duben 2014

.....

Poděkování

Na tomto místě bych rád poděkoval PhDr. Radimovi Kočandrlemu
Ph.D. za cenné rady a odborné vedení mé bakalářské práce.

Obsah

1	ÚVOD.....	6
2	HISTORIE.....	8
2.1	Větve	8
2.2	Pojmy.....	9
2.3	Prameny	12
3	THALÉS.....	14
3.1	Spisy	15
3.2	Astronomie	16
3.3	Geometrie	18
3.4	Arché	20
3.5	Kosmologie.....	22
3.6	Duše.....	23
4	ANAXIMANDROS	25
4.1	Spisy	25
4.2	Gnómon	26
4.3	Mapa.....	28
4.4	Meteorologie.....	29
4.5	Arché	30
4.5.1	Božská povaha	33
4.6	Kosmogonie	34
4.7	Kosmologie.....	37
5	ANAXIMENÉS	39
5.1	Arché	40
5.1.1	Božský vzduch.....	44
5.2	Kosmogonie	44
5.3	Kosmologie.....	45
5.4	Duše.....	47
6	ZÁVĚR.....	49
7	SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY:.....	51
8	RESUME	53
9	SEZNAM A ZDROJE PŘÍLOH.....	54
10	PŘÍLOHY	55

1 ÚVOD

Jako téma mé bakalářské práce bylo zvoleno Zkoumání přírody mílétských myslitelů. Mílétská škola spadá do období před dvěma a půl tisíci lety. Charakterizuje myšlení třech významných osobností, Thaléta, Anaximandra a Anaximena.

Iónie je místem, kde se rodí filosofie a kde dochází k prvním pokusům racionálního výkladu světa. Mytologie ale nemizí, jen ztrácí dominantní postavení a přechází do pozadí.¹ Přírodní filosofové zachovali její tradici, její obsah, ale rozchází se s její formou.² Záslouhou Řeků tak je, že neutkvěli na tomto stupni myšlení, ale posunuli se do oblasti fantazie a rozumu.³

Iónské zkoumání přírody je základem nejen filosofie, ale také fyziky, byť teprve v primitivní podobě.⁴ Iónští fyzici, přírodovědci a myslitelé své znalosti čerpají především z pozorování přírody a jejich vzájemných vztahů. Jedná se zejména o astronomii a meteorologické jevy. Mílétská škola přichází s novým způsobem myšlení, které je v Řecku dosud neznámé. Myšlení Míléťanů je pravděpodobně ovlivněno myšlením Blízkého východu.⁵ Právě mílétský způsob myšlení se pokusím ve své práci vymezit, zejména otázky po *arché*, které jsou úzce spjaty s chápáním vesmíru, se vznikem světa, nebo s vysvětlením různých meteorologických úkazů.

V práci bude využívána metoda komparace, zejména s myšlením Blízkého východu, ale také mezi samotnými představiteli. Dále u jednotlivých myslitelů využiji metodu interpretace a její různé verze, neboť se často v doxografii liší. Kompilace a analýza je při rozboru zlomků nepostradatelnou součástí, těžko bychom mohli bez nich zrekonstruovat celkový obraz myšlení daného presokratika.

Předtím, než se začne práce zabírat samotnými mysliteli, bude rozděleno řecké myšlení na dvě větve, níže bude krátce nastíněno geografické rozložení Iónie a její historie. Dále jsou počátkem práce detailně rozebrány klíčové řecké pojmy a jejich možné významy, se kterými se v práci setkáme. Před podrobným rozebráním Míléťanů ještě také uvedu také prameny, ze kterých o nich čerpáme.

¹ KIRK, G. S., RAVEN, J. E., SCHOFIELD, M. *Předsókratovští filosofové: kritické dějiny s vybranými texty*. s. 99.

² THOMSON, George. *První filosofové: o staré řecké společnosti*. s. 155.

³ GROH, V. *Řečtí filosofové a mystici. II.* s. 2.

⁴ KOČANDRLE, Radim. *Fysis iónských myslitelů: rozprava nad peripatetickou dezinterpretací*. s. 17.

⁵ HUSSEY, E. *Presokratiki*. s. 14.

V dějinách filosofie je za prvního filosofa označován Thalés. Jedná se o prvního představitele mílétské školy, a proto má práce začne právě u něj. U jednotlivých myslitelů se zaměřím nejdříve na informace z jejich osobního života, poté přejdu k jejich učení. Thalétovo učení jsem vymezil do podkapitol astronomie, geometrie, *arché*, kosmologie a duše. Jeho nástupcem je Anaximandros a opět se nejdříve zaměřím na jeho osobní život, poté přejdu k objevu *gnómonu* a mapy, které jsou mu přičítány. Hlavním tématem, kterým se budu u Anaximandra zabývat, je to *apeiron* a vysvětlím, jakou roli hraje *arché* v Anaximandrově kosmogonické a kosmologické představě. Vysvětlím tak podobnou roli *arché* i u Anaximena, posledního velkého mílétského myslitele. Jemu věnuji poslední část mé práce. Důležitou součástí Anaximenovy filosofie je problematika duše, která se *arché* nepochybně týká.

Veškeré citace zlomků, které byly v této práci použity, byly čerpány ze zdrojů: SVOBODA, Karel. *Zlomky předsokratovských myslitelů*; PATOČKA, Jan. *Nejstarší řecká filosofie: filosofie v předklasickém údobí před sofistickou a Sókratem: přednášky z antické filosofie*; KRATOCHVÍL, Zdeněk. *Mezi mořem a nebem: odkaz iónské archaické vnímavosti*; KIRK, G. S., RAVEN, J. E., SCHOFIELD, M. *Předsókratovští filosofové: kritické dějiny s vybranými texty*; KOČANDRLE, Radim. *Fysis iónských myslitelů: rozprava nad peripatetickou dezinterpretací* a z internetového zdroje www.fysis.cz.

2 HISTORIE

V období okolo roku 1000 př. n. l. je Řecko nejednotné, ba dokonce většinou je cizí představa jednotného ohraničeného státu. Město je obvykle středem a kam sahá jeho moc, to se dá nazvat státem. Jednotlivé osady tvoří síť vztahů po celém Středomoří i Černomoří, které se vzájemně proplétají skrze Foiničany a další etnika.⁶ Někdy okolo tohoto roku se uprchlíci z pevninského Řecka usídlili na území Malé Asie.⁷ Tady zakládají bohatá města jako Teós, Kolofón, Efesos, nebo Mílétos. Během 6. století př. n. l. se Iónie ocitá pod vlivem Médů a Lýdů. Při perské okupaci pak dojde k velké vlně emigrantů do Itálie.⁸ V městech na západním pobřeží Malé Asie se utvořily vhodné podmínky pro rozvoj, které na Blízkém východě a v okolních zemích nepanovaly. To je důvod, proč se zrodila filosofie právě v Řecku. V Řecku dostatek volného času umožňoval věnovat se vzdělání. Dostatek volna je vázán na materiální bohatství, kterým Mílétos oplýval. Mílétos měl okolo 25 tisíc obyvatel a byl nejjihnějším z měst v Malé Asii. Teplé klima umožňovalo vzájemný styk lidí na *agorách*. Výměna zboží, myšlenek a názorů probíhala rovněž při námořním obchodu. Další podmínkou pro rozvoj filosofie je dostatečně rozvinutý jazyk a dále také příznivý politický vývoj.⁹

Rozmezí mezi 8. st. př. n. l. až někdy k roku 500-477 př. n. l. se nazývá archaická doba.¹⁰ Pozornost této práce je ale věnována přelomu 7. a 6. století, které nazýváme období presokratovské. Je tak nazýváno ze dvou důvodů, jednak Sokratem začíná doba filosofických syntéz a jednak byl prvním, kdo vyrostl na pevninském Řecku.¹¹ Toto období je rovněž považováno za vznik filosofie, byť je samotný tento termín použit až v pozdější době u Platóna.¹²

2.1 Větve

Doxografie má ve zvyku zařazovat autory do různých škol a vytváření jejich linií. Objevuje se tak v učebnicích škola mílétská, pythágorijská, eleatská, nebo později stoická.¹³ V archaickém myšlení se podle Diogena můžeme orientovat skrze italskou a iónskou větev. Obě větve se nazývají podle místa působení. V Itálii je pěstována

⁶ KRATOCHVÍL, Z. *Mezi mořem a nebem: odkaz iónské archaické vnímavosti*. s. 29.

⁷ HUSSEY, E. *Presokratoci*. s. 14.

⁸ KRATOCHVÍL, Z. *Mezi mořem a nebem: odkaz iónské archaické vnímavosti*. s. 30.

⁹ ZAMAROVSKÝ, P. *Příběh antické filosofie*. s. 45 – 46.

¹⁰ KRATOCHVÍL, Z. *Mezi mořem a nebem: odkaz iónské archaické vnímavosti*. s. 31.

¹¹ GROH, V. *Řeční filosofové a mystici. II.* s. 3.

¹² KRATOCHVÍL, Z. *Mezi mořem a nebem: odkaz iónské archaické vnímavosti*. s. 34.

¹³ Tamtéž. s. 36.

metafyzika, zatímco v Iónii *fyziología*. V íónské se zrodila filosofie a věda, tato větev se vyjadřuje v diferencích, často se zabývá meteorologií, nezná reinkarnaci, nemoralizuje, nepoužívá logiku. Výrazně klade důraz na zkušenost s okolním světem.¹⁴ V západní větvi se rodí logika a metafyzika, oproti druhé větvi má větší akcent na jednoznačnost myšlení. Konkrétně Pythágoras klade důraz na aritmetickou reprezentaci a přichází s radikálnějšími novinkami.¹⁵ Anaximandrovo bezmezno Pythágoras například obmění za oblast smyslového vnímání a mez obmění za číslo, což se později stane vzorem pro peripatetiky.¹⁶

2.2 Pojmy

Pojem „*kosmos*“ je v Řecku u přírodních myslitelů naprosto klíčový, přestože není zřejmé, kdy se tento termín stal součástí antického slovníku. Ve zlomku B 2 u Anaximandra bychom mohli nalézt nepřímý důkaz o tom, že ho používali už milétská přírodní filosofové.¹⁷ Obvykle se pod ním chápe něco, co je „seřazeno, uspořádáno, nebo sestaveno“. Jedná se zejména o účelné a krásné uspořádání. V tomto pojetí tento termín používal už Homér, *kosmos* znal ale také v pojetí vojenského šiku, tj. účelného seřazení, které je nějak ustrojeno.¹⁸ V armádě také může znamenat disciplínu.¹⁹ Homérovské pojetí nemá přesnou definici, používá ho třeba i při přípravě jídla, úklidu domu, při popisu šípu, který se hodí do luku, nebo při údržbě záhonů. Pakliže staří Řekové používali *kosmos* k vyjádření krásné uspořádanosti, dá se tím chápat rovněž jakási nádhera, nebo bohatá ozdoba – výrazy, které se objevují v dobové řeči velmi často. Takový význam spatříme nejen u Homéra, ale také u Démokrita a Solóna. Další význam můžeme najít u Platóna, který tvrdí, že *kosmos* je vhodný pro nebeskou sféru uspořádaných hvězd.²⁰ Při překladu z latinského jazyka bychom termín *kosmos* přeložili jako „struktura“. V řeckém myšlení se tento význam objevuje jako řád sebe sama, jako uspořádání společnosti a také především jako uspořádání světa. Tyto významy jsou mezi sebou navzájem propojeny, změna jednoho tak znamená změnu druhého.²¹ Ve filosofickém smyslu nebyl *kosmos* počátkem 4. století součástí běžné konverzace,

¹⁴ KRATOCHVÍL, Z. *Filosofie mezi mýtem a vědou: Od Homéra po Descarta*. s. 51 – 52.

¹⁵ Tamtéž. s. 52.

¹⁶ KRATOCHVÍL, Z. *Mezi mořem a nebem: odkaz íónské archaické vnímavosti*. s. 36.

¹⁷ REZEK, P. *Kosmos a živly*. s. 9.

¹⁸ BOUZEK, J., KRATOCHVÍL, Z. *Od mýtu k logu*. s. 126.

¹⁹ REZEK, P. *Kosmos a živly*. s. 11.

²⁰ Tamtéž. s. 10 – 14.

²¹ BOUZEK, J., KRATOCHVÍL, Z. *Od mýtu k logu*. s. 126 – 127.

ale speciálním výrazem přírodní filosofie. Ačkoliv se významy tohoto termínu diferencují, společným znakem všech výpovědí je systematická jednota, ve které jsou různé části buď kombinovány, nebo skládány.²² *Kosmos* je postaven do kontrastu ke slovu „*apeiros*“, tedy k „neomezenému“ a je bytostně nebožský. Podle Mílét'anů je *kosmos* konečný jak v prostoru, tak v čase. Na otázku jak vznikl, nebo jakým způsobem je udržován v klidu, odpovídají už všichni různými teoriemi.²³

Termínem „*theória*“, který v původním smyslu znamená „diváctví“, se dá nejlépe v Řecku vystihnout pozorování nebe. Teprve Platónem je význam tohoto termínu posunut nad to, co je pozorovatelné očima.²⁴ Termínem *theória* také staří Řekové nazývají výpravu ke slavnosti, sešikovanou na cestu. Slovo „*theórein*“ ale neznamená jen být divákem, ale také zřít či přihlížet. Odtud také pochází význam slova „*theóretik*“, tak jak ho známe dnes. V řeckém divadle bychom se mohli také setkat s obdobným slovem „*thea*“, jež pak znamená podívanou, která se zjevuje tím, že odkazuje na viditelné souvislosti nezjevného.²⁵

„*Historia*“ je pojem, kterým bychom mohli archaicky nazvat Mílét'any. V hovorové řeči bychom to mohli přeložit jako příběh o tom, co sám myslitel zkoumal. Vyjadřuje tak celkový obsah zkoumaného, ale také jen čisté zkoumání. Slovo je tvořeno kořenem slova „*id*“ („*hid*“) a znamená „vidět“. „*Histór*“ tak je ten, kdo uviděl. Tento termín ale není vysloveně spojen jen s významem vidět, *historia* je spojována také s tím, co člověk zvěděl, tedy věděl, tzn. vědění a vědu.²⁶

Nepostradatelným pojmem mílétských myslitelů je pojem „*arché*“. Pod ním se běžně chápe jakýsi „počátek, původ“, z latinského překladu se dá chápat také jako „princip“. Běžně je *arché* interpretováno jako hypotéza o tom, z čeho vše ostatní vzniklo a v čem má svůj původ.²⁷ Samotné slovo *arché* nalezneme už u Homéra. Může také v jeho významu znamenat vládu, kdy by neslo význam jak prostorový, tak časový. Spojením všech významů by nám vznikl jakýsi řetěz událostí, kde *arché* stojí na jeho začátku a zároveň je tím, z čeho se vše ostatní odvíjí a na čem jest.²⁸

V souvislosti s *arché* je nezbytné vysvětlit, jak tento termín chápe Aristotelés. Největší indicii nám předkládá ve svém spisu *Metafyzika*:

²² REZEK, P. *Kosmos a živly*. s. 10 – 12.

²³ HUSSEY, Edward. *Presokratici*. s. 32.

²⁴ KRATOCHVÍL, Zdeněk. *Mýtus, filosofie, věda*. s. 24.

²⁵ BOUZEK, J., KRATOCHVÍL, Z. *Od mýtu k logu*. s. 127.

²⁶ Tamtéž. s. 124.

²⁷ Tamtéž. s. 128.

²⁸ KOČANDRLE, R. *Fysis íónských myslitelů: rozprava nad peripatetickou dezinterpretací*. s. 68.

„Z těch, kdo jako první začali filosofovat, se většina domnívala, že pouze příčiny v podobě látky jsou příčinami všeho. Neboť z čeho všechna jsoucna jsou a z čeho jako prvního vznikají a do čeho nakonec zanikají, zatímco substance trvá a mění se pouze její stavy, o tom říkají, že je to prvek a počátek jsoucna. A z toho důvodu se domnívají, že nic nevzniká, ani nezaniká, protože takováto přirozenost prý zůstává stále zachována... Neboť musí existovat jakási přirozenost, buď jedna, nebo více než jedna, ze které vznikají ostatní věci, zatímco ona zůstává zachována. O počtu a povaze takovýchto počátků však neříkají všichni totéž...“²⁹

Podle něj tedy přírodní filosofové uznávají jen jednu z jeho čtyř příčin.³⁰ Aristotelés tím chtěl ukázat, že jeho předchůdci buďto nejasně nepředjímali jím zastávaná východiska, nebo že se ve svých závěrech mýlili. Navíc podle Aristotela filosofie ve svých počátcích jen žvatlala.³¹ Všem Mílétanům je tak obvykle připisována za *arché* látka. Je třeba ale zdůraznit, že takovéto pojetí není Mílétanům vlastní a že jde pouze o peripatetickou dezinterpretaci pojmu *arché*.³² Nikdo ze starších presokratiků počátkem - *arché* nic nenazývá. V íónském slovníku archaické doby nic podobného ani nenajdeme. Za zakladatele „živlů“ je považován Empedoklés až v klasické době a nauku o prvcích zavádí Aristotelés.³³ Samotní Mílétané vykládají substanci jako východisko, ve kterém je největší životnost. Proto třeba nikdo za *arché* nepokládal zemi, protože ta je nehybná, těžká a setrvačná.³⁴

Další nepostradatelný pojem je řecké „*fysis*“. Obvykle je překládáno jako příroda, nebo přirozenost. V Mílétu tento pojem výrazně rozvinuli přírodní zkoumatelé a později jím byla nazvána filosofie, která byla archaicky chápána jako zkoumání přírody. Homérovské *fysis* rovněž nemá úzké vymezení. Spadá pod něj myšlení týkající se vznikání, růstu a zanikání, celkově tak všech životních proměn.³⁵ Dá se jím vyjádřit ale i povaha, vlastnost, přírodní síla, rod, narození, původ a další. Kořen slova je zase spojován k českému „být“. Pakliže bychom sjednotili všechny významy, mohli bychom si *fysis* vyložit jako proces, při kterém se věc stává takovou, jaká je a zároveň při kterém

²⁹ ARISTOTELÉS, *Metaphysica* I,3,983b6 = DK 11 A 12 (př. F. Karfík).

³⁰ KIRK, G. S., RAVEN, J. E., SCHOFIELD, M. *Předsókratovští filosofové: kritické dějiny s vybranými texty*. s. 118.

³¹ KOČANDRLE, R. *Anaximandros z Mílétu*. s. 102.

³² KOČANDRLE, R. *Fysis íónských myslitelů: rozprava nad peripatetickou dezinterpretací*. s. 70.

³³ KRATOCHVÍL, Z. *Mezi mořem a nebem: odkaz íónské archaické vnímavosti*. s. 202- 204.

³⁴ PATOČKA, J. *Nejstarší řecká filosofie: filosofie v předklasickém údobí před sofistickou a Sókratem: přednášky z antické filosofie*. s. 33.

³⁵ KOČANDRLE, R. *Fysis íónských myslitelů: rozprava nad peripatetickou dezinterpretací*. s. 7.

se určitým způsobem projevuje.³⁶ Výklad jeho tajemného pojetí *fysis* je nepochybně klíčem k presokratickému způsobu myšlení. Autenticky je ale termín dochován (ve spojení s filosofií) až u Hérakleita, jinak nemáme v Miletu žádnou stopu. Počínaje Anaximandrem a Anaximénem mizí původní význam jejich *fysis* a je místo toho používáno Aristoteléské *arché*.³⁷ Nezbytným je ještě také vyložit, jak termín *fysis* chápal Aristotelés. Je jím jakýsi imanentní pohyb a zároveň klid ve věcech, které se samy pohybují, jde tedy o jakýsi vnitřní zdroj pohybu. Stejně tak toto slovo chápe jako počátek vznikání a cíl vývoje. Termín má u něj ale i více významů, například látku, tvar a podstatu.³⁸

2.3 Prameny

Prameny, které máme o presokraticích, se nazývají zlomky. Je jich dochováno asi něco kolem pěti tisíc. Mají různou podobu, někdy jsou citátem, někdy přesným opisem, referátem, nebo jen úryvkem vytrženým z kontextu.³⁹ Podrobný přehledný seznam dochovaných zlomků je přiložen v příloze č. 1.

Aristotelés je pro nás nejcennějším zdrojem, byť jsou jeho výpovědi ovlivněny jeho vlastní filosofií, zejména v pojetí látkové příčiny. Především v první knize *Metafyziky* nám dává přehled dřívějších myslitelů a sám uvádí, že důkladně studoval starší filosofy.⁴⁰ Některá klíčová slova ve zlomcích tak jsou nahrazena jeho vlastními.⁴¹ Pakliže bychom ale z Aristotela vůbec nečerpali, nezbylo by nám takřka nic, z čeho bychom mohli mílétské myšlení více specifikovat.

Dalším nedocenitelným zdrojem je pro nás zejména Theofrastos, který sepsal dějiny filosofie od Thaléta po Platóna. Zaznamenává u autorů jejich města, životopisná data, otcovská jména a vzájemné vztahy. Údajně také napsal samostatný spis o Anaximénovi a o dalších filosofech, ale tyto prameny se nedochovaly.⁴²

³⁶ Tamtéž. s. 19.

³⁷ Tamtéž. s. 7 – 8.

³⁸ Tamtéž. s. 80.

³⁹ KRATOCHVÍL, Z. *Mezi mořem a nebem: odkaz íónské archaické vnímavosti*. s. 59.

⁴⁰ KIRK, G. S., RAVEN, J. E., SCHOFIELD, M. *Předsókratovští filosofové: kritické dějiny s vybranými texty*. s. 13.

⁴¹ KRATOCHVÍL, Z. *Mezi mořem a nebem: odkaz íónské archaické vnímavosti*. s. 64.

⁴² KIRK, G. S., RAVEN, J. E., SCHOFIELD, M. *Předsókratovští filosofové: kritické dějiny s vybranými texty*. s. 14.

Theofrastos je Aristotelovým nástupcem a příliš nevybočil z jeho učení. Používal schémata a myšlenky peripatetické školy, a tak jeho texty nemůžeme pokládat výslovně za objektivní. Přesto pokládáme jeho díla za důvěryhodnější.⁴³

Simplikios je pro nás také kvalitním zdrojem, především k Anaximandrovi, dále Plútarchos, Áetios, nebo Diogenés Laertios, který zkompiloval *Životy, názory a výroky slavných filosofů* v deseti knihách.⁴⁴

Naše prameny dále pochází od Hippolyta, díky němuž máme například nejdelší dochované pojednání o Anaximenovi.⁴⁵

⁴³ KOČANDRLE, R. *Fysis iónských myslitelů: rozprava nad peripatetickou dezinterpretací*. s. 28.

⁴⁴ KIRK, G. S., RAVEN, J. E., SCHOFIELD, M. *Předsókratovští filosofové: kritické dějiny s vybranými texty*. s. 12.

⁴⁵ KOČANDRLE, R. *Fysis iónských myslitelů: rozprava nad peripatetickou dezinterpretací*. s. 31.

3 THALÉS

Thalés je považován za prvního představitele tzv. mílétské školy. Protože o jeho předchůdcích nevíme nic, je Thalés Aristotelem v *Metafyzice* označen jako původce filosofie, první a nejstarší filosof.⁴⁶ Datace jeho narození může spadat někdy kolem roku 624 př. n. l.⁴⁷ Podle Diogena existovalo ještě 5 dalších Thalétů.⁴⁸ Thalés podle tradice byl pro Řeky prvním, kdo objevil zkoumání přírody. Podle Theofrasta měl sice mnoho předchůdců, avšak všechny zastínil.⁴⁹ Podle většiny autorů je Thalés rodem pravý Míléťan. Hérodotos, Dúris a Démokritos avšak tvrdí, že byl synem Examya a Kleobúliny a patřil k Théleovcům, což jsou urození Foiničané z rodu Kadmova a Agénorova. Zde se Hérodotos domnívá, že jeho otec nese kárské jméno. Dále říká, že i nejčistší iónské rodiny byly smíšené skrze sňatky s kárskými rodinami. Zmínku o Thalétových foinických předcích uvádí Hérodotos možná také proto, že pozornost Míléťanů se obrací k významu Malé medvědice pro mořeplavbu, což bylo pro foinické námořníky známé již z dřívější doby. Nejpravděpodobnější teorie Thalétova původu je ovšem ta, že byl Řek, stejně jako většina Míléťanů.⁵⁰

O jeho učení není dochováno mnoho, něco málo více víme o jeho životě, zejména skrze legendy, které o něm kolují. Mezi takové legendy patří například příběh o tom, jak Thalés při pozorování hvězd spadl do studny a vysloužil si tak posměch služky. Zajímavé je, že v nejstarší verzi napsané Platónem se jednalo o půvabnou služku a o studnu. V pozdější verzi Diogena se ale už jedná o stařenu, o jámu a celková legenda je konkrétnější. Ve třetí verzi této legendy, sepsané údajně Anaximénem, se hovoří o srázu, kam Thalés spadne a tragicky zahyne, navíc výsměch ženy je zde zcela vypuštěn.⁵¹ K legendě o pádu do studny se pak v pozdější době vyjadřuje Hegel slovy: „Lidé se takovým posmívají a mají tu výhodu, že jim to filosofové nemohou vrátit; lidé ale nechápou, že filosofové se smějí jim, protože oni nemohou spadnout do jámy jen proto, že v ní jednou provždy leží, protože se nedívají na to, co je nad nimi.“⁵²

⁴⁶ KOČANDRLE, R. *Anaximandros z Mílétu*. s. 105.

⁴⁷ KRATOCHVÍL, Z. *Mezi mořem a nebem: odkaz iónské archaické vnímavosti*. s. 178.

⁴⁸ DIOGENÉS LAERTIOS, *Vitae philosophorum* I,37 = DK 11 A 1 (př. Z. Kratochvíl).

⁴⁹ KIRK, G. S., RAVEN, J. E., SCHOFIELD, M. *Předsókratovští filosofové: kritické dějiny s vybranými texty*. s. 113.

⁵⁰ Tamtéž. s. 101.

⁵¹ KRATOCHVÍL, Z. *Mezi mořem a nebem: odkaz iónské archaické vnímavosti*. s. 181 – 182.

⁵² HEGEL, G. W. F. *Dějiny filosofie I*. s. 169.

Další legendy vypráví, jak Thalés přepravil přes řeku Halys Kroisovo vojsko.⁵³ Thalés v této legendě údajně odvedl tok řeky příkopem. Hérodotos je ale názoru, že Kroisos své vojsko jednoduše převedl po mostech, které tam už byly,⁵⁴ a že Řekové vidí tento příběh poněkud zkresleně.⁵⁵ Legendy také vypráví o tom, jak mu ostatní předhazovali jeho chudobu a neužitečnost filosofie. A tak Thalés na základě pozorování hvězd předpověděl velkou úrodu oliv, najal olivové lisy za nízkou cenu a v době sklizně je pronajímal za cenu, jakou si sám stanovil.⁵⁶

V antice se můžeme setkat s pojmem „sedm mudrců“. Jedná se o označení pro historické postavy z doby 7. a 6. st.⁵⁷ Většinou jde o politicky různě orientované státníky, kteří se proslavili buď svou moudrostí, zákony, nebo také někteří básněmi či geometrií. Podle legendy jejich slavné výroky uchovává a šíří delfská věštírna a jsou napsány na zdech Apollónova chrámu.⁵⁸ Nejstarším zdrojem o sedmi mudrcích je Platón, který podal jejich výčet. Mezi nimi byl údajně Thalés z Mílétu, Pittakos z Mytilény, Biás z Priény, Solón, Kleobúlos z Lindu, Mysón z Chén a Chilón z Lakedaimonu. Mezi sedmi mudrci se Thalés údajně proslavil výrokem „Poznej sám sebe“.⁵⁹

Thalés vynikal v mnoha oborech. Byl velmi znalým mořeplavcem, politikem a také vědcem. Vynikal v geometrii, v aritmetice a astronomii. Je možné, že se všechny jeho zájmy mohly určitým způsobem prolínat.⁶⁰ Přestože o Thalétovi nevíme mnoho, víme jistě, že to byl muž neobyčejný a nesmírně vlivný.⁶¹

3.1 Spisy

Thalés údajně nezanechal žádné spisy s výjimkou jednoho. Je jím *Příručka hvězdářství pro mořeplavce*. Podle některých autorů dokonce nezanechal žádný spis a tuto příručku přisuzují Fóku ze Samu. Kallimachos je ale jiného názoru. Podle něj napsal spisy dva - *O slunovratu* a *O rovnodennosti*. O ostatních prý Thalés soudil, že by

⁵³ KIRK, G. S., RAVEN, J. E., SCHOFIELD, M. *Předsókratovští filosofové: kritické dějiny s vybranými texty*. s. 103.

⁵⁴ KRATOCHVÍL, Z. *Filosofie mezi mýtem a vědou: Od Homéra po Descarta*. s. 54.

⁵⁵ KRATOCHVÍL, Z. *Mezi mořem a nebem: odkaz íónské archaické vnímavosti*. s. 180.

⁵⁶ KIRK, G. S., RAVEN, J. E., SCHOFIELD, M. *Předsókratovští filosofové: kritické dějiny s vybranými texty*. s. 106.

⁵⁷ KRATOCHVÍL, Z. *Mezi mořem a nebem: odkaz íónské archaické vnímavosti*. s. 117.

⁵⁸ KRATOCHVÍL, Z. *Filosofie mezi mýtem a vědou: Od Homéra po Descarta*. s. 46.

⁵⁹ KRATOCHVÍL, Z. *Mezi mořem a nebem: odkaz íónské archaické vnímavosti*. s. 118 – 119.

⁶⁰ Tamtéž. s. 180.

⁶¹ PATOČKA, J. *Nejstarší řecká filosofie: filosofie v předklasickém údobí před sofistikou a Sókratem: přednášky z antické filosofie*. s. 36.

je nikdo nepochopil. Pozorování slunovratů je něco, co je v archaické době běžně praktikováno. Dílo mu tak mohlo být připisováno jen díky jeho zájmu o astronomii. Dále je například autorem básně v epickém verši o nebeských jevech a rovnodennosti. Je ale možné, že se jedná o zmiňovanou příručku, protože Plútarchos tvrdí, že byla psána ve verších.⁶²

O Thalétových spisech se v otázce autorství autoři rozcházejí. S jistotou však můžeme říci, že v alexandrijské knihovně byla nanejvýš ona *Příručka hvězdárství pro mořeplavce*, ovšem ta je rovněž v otázce autorství sporná.⁶³

3.2 Astronomie

Thalés je podle Diogena dokonce považován přímo za zakladatele řecké astronomie.⁶⁴ Thalés Milétský předpověděl Iónům zatmění Slunce. K zatmění došlo uprostřed bitvy mezi Médy a Lýdy a den se náhle proměnil v noc. Proměnu stanovil Thalés na rok, kdy skutečně nastala.⁶⁵ Není však jisté, v jakém roce ono zatmění nastalo a autoři se ve svých názorech rozcházejí. Podle Plinia k němu došlo ve 4. roce 48. olympiády 585/584 př. Kr., podle eusebiovského schématu k němu došlo později, Tannery zatmění datoval až na rok 610 př. Kr. Podle moderních výpočtů se ale zatmění odehrálo 28. května 585 př. Kr.⁶⁶

V archaickém Řecku ale chybí astronomická tradice. Thalés nemá k dispozici žádné numerické podklady.⁶⁷ Ty měli například Babylóňané, jedná se o chaldejské výpočty zvané „saros“, které jsou sestavené jen ze záznamů z dat z dřívějších zatmění.⁶⁸ Ani to však k předpovědi zatmění nestačí. Saros je babylónský astronomický cyklus, neboli perioda. Trvá 18 let, 10 nebo 11 dní, 7 hodin a 42 minut. Obsahuje celý počet násobků drakonického (27 dní, 5 hodin a 6 minut) a synodického (29 dní, 12 hodin a 44 minut) měsíce. 223 synodických měsíců téměř odpovídá 242 drakonickým. Po tomto intervalu dochází opět k zatmění. Problémem ale je, že v periodě saros 7 hodin a 42 minut přebývá. Tato doba způsobí, že k dalšímu zatmění dojde jindy. S přesností se tedy tyto astronomické události předpovídat nedají. Tři cykly sarosu způsobí, že se zatmění

⁶² KIRK, G. S., RAVEN, J. E., SCHOFIELD, M. *Předsókratovští filosofové: kritické dějiny s vybranými texty*. s. 113 – 115.

⁶³ Tamtéž. s. 114.

⁶⁴ KRATOCHVÍL, Zdeněk. *Mezi mořem a nebem: odkaz íónské archaické vnímavosti*. s. 190.

⁶⁵ KIRK, G. S., RAVEN, J. E., SCHOFIELD, M. *Předsókratovští filosofové: kritické dějiny s vybranými texty*. s. 107

⁶⁶ Tamtéž. s. 100.

⁶⁷ ŠPELDA, Daniel. *Astronomie v antice*. s. 29.

⁶⁸ TRETERA, Ivo. *Nástin dějin evropského myšlení: od Thaléta k Rousseauovi*. s. 31.

odehraje na podobné zeměpisné šířce. Jedná se o 54 let a 34 dnů. Thalétovo zatmění má podle současných tabulek pro zatmění číslo 57, tj. podle série saros.⁶⁹ Tyto znalosti v té době zcela jistě nebyly v Egyptě tak rozvinuté jako v Babylónii. Máme tak důkaz, že Thalés měl tyto znalosti z Babylónie. Od roku 712 př. Kr. totiž pozorovali z náboženských důvodů zatmění Slunce i babylónští kněží. Je nanejvýš pravděpodobné, že Thalétovy informace pochází právě odtud. Na základě babylónských dat nebylo možné předpovědět přesné místo zatmění, stejně tak nebylo možné ani určit bližší datum. Bylo možné vytyčit jen jakýsi určitý časový interval, jenž byl Thalétem určen po dobu jednoho roku. To, že bylo zatmění vůbec viditelné a že se odehrálo přesně v den bitvy, je otázkou štěstí a náhody.⁷⁰

Eudemos tvrdí, že to je právě Tháles, kdo se první začal zabývat zatměním Slunce, studiem nebeských těles a slunovratů. Dále říká, že předpovídal slunovraty a upozoroval nepravidelnost jejich cyklu. K tomuto objevu stačilo jen čisté pozorování s využitím nástroje na označování slunovratů – podobného *héliotropaia*. S tímto nástrojem bylo možné určovat letní a zimní slunovraty, jinými slovy bylo umožněno určení nejsevernějšího a nejjihnějšího bodu Slunce v jeho ročním cyklu. K takovým výzkumům mohl stačit i nástroj označovaný jako *gnómon*, pomocí kterého se určuje délka slunečního stínu. Jeho objev se sice přičítá Anaximandrově, ale měření výšky stínu je součástí výpočtu výšky pyramid a tyto znalosti už Thalés mohl mít. Diogenés Laertios uvádí, že Thalés objevil postup Slunce od slunovratu ke slunovratu a poměr průměru Slunce a Měsíce k jejich oběžným drahám. To, že se Slunce pohybuje mezi obratníky, Thalés s jistotou věděl, avšak předpokládat pohyb Slunce po kruhu nemohl. Nebeská tělesa totiž podle něj nemohou procházet pod Zemí a jejich dráhy putují jen po půlkruhu.⁷¹ Nejspíše se tak domníval, že po tom co Slunce dojde na konec svého polovičního orbitu, se záhadným způsobem zase vrátí k východu.⁷² To znamená, že poměr průměru nebeských těles k nebeské dráze by musel být dvojnásobný, než je ve skutečnosti. Diogenés uvádí poměr 1:720, jenž předpokládá měření ekliptikální kružnice v šedesátinné jednotkové soustavě.⁷³ Poměrem 1:720 určil Thalés velikost Slunce k jeho dráze a stejně tak Luny. Tím je míněna zdánlivá velikost v úhlové míře,

⁶⁹ ŠPELDA, Daniel. *Astronomie v antice*. s. 30 - 31.

⁷⁰ KIRK, G. S., RAVEN, J. E., SCHOFIELD, M. *Předsókratovští filosofové: kritické dějiny s vybranými texty*. s. 108 – 109.

⁷¹ Tamtéž. s. 107 – 109.

⁷² ZAMAROVSKÝ, P. *Příběh antické filosofie*. s. 47.

⁷³ KIRK, G. S., RAVEN, J. E., SCHOFIELD, M. *Předsókratovští filosofové: kritické dějiny s vybranými texty*. s. 109 – 110.

tedy půl stupně.⁷⁴ Diogenés rovněž soudí, že Thalés určil roční období a stanovil rok na 365 dní.⁷⁵

Thalétovi se připisuje i další objev, pozorování Hyad a západ Pleiad.⁷⁶ Ve zprávě Pliniově se praví, že Thalés určil ranní východ Pleiad na pětadvacátý den po jarní rovnodennosti. V Mílétu je ovšem 45 dní po jarní rovnodennosti.⁷⁷ Toto určení a tato čísla nám dávají další důkaz o tom, že Thalétovo astronomické a geometrické myšlení je jakési synkretické rozhraní mezi řeckým a blízkovýchodním světem.⁷⁸

Z dalších astronomických objevů mu je přičítáno změření malých hvězd Vozu. Ty označují Malou medvědice.⁷⁹ Mezi zadními koly Malého a Velkého vozu se totiž podle starých Řeků nacházel bod (severní pól), který je nehybný. Kolem tohoto místa se všechno ostatní pohybuje a otáčí. V archaickém Řecku existují 3 cirkumpolární souhvězdí, která nikdy nezapadají. Jedná se o obě Medvědice a souhvězdí Draka.⁸⁰ Oběh Malé medvědice je menší a umožní tak přesnější pevný bod než Velká medvědice. Je tedy pravděpodobné, že Thalés poznal Malou medvědice a upozornil Míléťany na její využití v námořnictví. Ti se dosud orientovali převážně podle Velké medvědice, pomocí které je orientace snadnější.⁸¹

3.3 Geometrie

V dnešních matematických učebnicích je Thalés známý zpravidla pod termínem „Thalétova věta“. Ta říká, že jakýkoliv libovolný trojúhelník vepsaný do kružnice, mající základnu jako průměr kružnice, je pravoúhlý. Došel ale také k základnějším matematickým poučkám. Studium úseček a úhlů došel k pojmu podobnost trojúhelníků. Podobnost trojúhelníků znamená, že jsou shodné, pakliže mají stejnou jednu stranu a dva úhly. S využitím podobnosti trojúhelníků mohl Thalés například měřit výšku nepřístupných míst, níže zmiňovaných pyramid, nebo mohl tyto své znalosti uplatnit v mořeplavbě, nebo ve stavitelství.⁸²

⁷⁴ KRATOCHVÍL, Z. *Filosofie mezi mýtem a vědou: Od Homéra po Descarta*. s. 55.

⁷⁵ KRATOCHVÍL, Z. *Mezi mořem a nebem: odkaz íónské archaické vnímavosti*. s. 195.

⁷⁶ KIRK, G. S., RAVEN, J. E., SCHOFIELD, M. *Předsókratovští filosofové: kritické dějiny s vybranými texty*. s. 115.

⁷⁷ KRATOCHVÍL, Z. *Mezi mořem a nebem: odkaz íónské archaické vnímavosti*. s. 190.

⁷⁸ BOUZEK, J. a KRATOCHVÍL, Z. *Od mýtu k logu*. s. 130.

⁷⁹ KIRK, G. S., RAVEN, J. E., SCHOFIELD, M. *Předsókratovští filosofové: kritické dějiny s vybranými texty*. s. 110.

⁸⁰ KRATOCHVÍL, Z. *Mezi mořem a nebem: odkaz íónské archaické vnímavosti*. s. 190 – 192.

⁸¹ KIRK, G. S., RAVEN, J. E., SCHOFIELD, M. *Předsókratovští filosofové: kritické dějiny s vybranými texty*. s. 110.

⁸² KRATOCHVÍL, Z. *Filosofie mezi mýtem a vědou: Od Homéra po Descarta*. s. 54.

Thalés je údajně první, kdo se v Řecku začne zabývat geometrií.⁸³ Existují dohady o tom, zda geometrii Thalés přinesl do Řecka z Egypta.⁸⁴ V Egyptě a Mezopotámii se již dříve než u Řeků využívala praktická geometrie. Byla nezbytná při výměře pozemků a rozsáhlých staveb. Pochází odtud i samotný název „geómetria“, který je překládán jako „zeměměřičství“.⁸⁵ Je velmi možné, že skutečně navštívil Egypt, neboť vztahy mezi Mílétem a jeho kolonií Naukratis byly velmi těsné.⁸⁶ Z doxografie máme celou řadu svědectví a indicií.

Důkaz například přináší Diogenés, dále Hierónymos Rhodský, ten říká, že Thalés určil výšku pyramidy.⁸⁷ Proklos píše, že si Thalés odnesl své geometrické znalosti z Egypta.⁸⁸ Plútarchos tvrdí, že je Thalés od Egyptanů vyučen.⁸⁹ Ovšem teorie, že tam strávil značnou část svého života, není přesvědčivá. U Áetia se objevuje jméno Thalés také v souvislosti se záplavou způsobenou Nilem. Na tomto místě je Thalés považován za zastánce jedné ze tří teorií vysvětlujících záplavu. Podle něj výroční větry vanou proti Egyptu a zvedají tak hladinu řeky. Pokud viděl Nil na vlastní oči, měli bychom nevyvratitelný důkaz. Také je však možné, že informace byla jen zprostředkována někým jiným. Pakliže Thalés navštívil Egypt, je tedy pravděpodobné, že se metodu měření výšky pyramid naučil od Egyptanů.⁹⁰ V této metodě jsou klíčovým faktorem proporce. Výška pyramid se dá měřit podle jejího stínu stejně tak, jako se změří výška člověka podle jeho stínu. Jinými slovy stačí jednoduše počkat, až se bude rovnat výška člověka s délkou jeho stínu. To samé se pak aplikuje na pyramidu.⁹¹

Za pomoci „*theodolitu*“ a dvou tyček otáčejících se na hřebíku byl umožněn výpočet, pomocí něhož se určila vzdálenost lodí na moři. Takový výpočet lze ovšem provést jen za předpokladu, že je známa výška pozorovatele nad mořskou hladinou. Tyto znalosti připisuje Thalétovi Eudémos pouze jako „*a priori*“, neboť by sám nebyl schopen takovýto výpočet provést. Proklos připisuje Thalétovi další tři teorémy –

⁸³ KRATOCHVÍL, Z. *Mezi mořem a nebem: odkaz iónské archaické vnímavosti*. s. 185.

⁸⁴ KIRK, G. S., RAVEN, J. E., SCHOFIELD, M. *Předsókratovští filosofové: kritické dějiny s vybranými texty*. s. 104.

⁸⁵ BOUZEK, J. a KRATOCHVÍL, Z. *Od mýtu k logu*. s. 132.

⁸⁶ KIRK, G. S., RAVEN, J. E., SCHOFIELD, M. *Předsókratovští filosofové: kritické dějiny s vybranými texty*. s. 104.

⁸⁷ Tamtéž. 111.

⁸⁸ KRATOCHVÍL, Z. *Mezi mořem a nebem: odkaz iónské archaické vnímavosti*. s. 185.

⁸⁹ PLÚTARCHOS, *De iside et Osiride* 34 = DK 11 A11/3 (př. Z. Kratochvíl).

⁹⁰ KIRK, G. S., RAVEN, J. E., SCHOFIELD, M. *Předsókratovští filosofové: kritické dějiny s vybranými texty*. s. 104 – 112.

⁹¹ KRATOCHVÍL, Z. *Mezi mořem a nebem: odkaz iónské archaické vnímavosti*. s. 189.

průměr půlí kružnice na dvě stejné poloviny; vertikálně protilehlé úhly jsou stejné a úhly při základně rovnoramenného trojúhelníku jsou stejné.⁹²

3.4 Arché

Podle Thaléta žádná věc svou přirozeností nespočívá na vzduchu, ale na vodě. Voda je pro Thaléta symbolem *arché*.⁹³ Nejvíce zdrojů o Thalétova *arché* máme opět skrze Aristotela.

Podle Aristotela to jsou fyziologické důvody, proč za *arché* Thalés považoval vodu. V následujícím úryvku nám zprávu objasňuje Aristotelův komentátor Simplikios:⁹⁴

„...(Thalés a Hippón) tvrdili, že počátek je voda, k čemuž je přivedly jevy, které vnímali. Teplé se totiž živí vlhkým, mrtvé věci vysychají a semena všeho jsou vlhká a veškerá potrava šťavnatá. Z čeho pak každá věc je, tím se také přirozeně živí. Voda je počátkem vlhké přirozenosti a drží všechno pohromadě. Proto usoudili, že počátkem všech věcí je voda a tvrdili, že Země leží na vodě.“⁹⁵

V 5. st. př. Kr. se fyziologií velmi vážně zabírá jihoitalský lékař Hippón ze Samu. Tento autor rovněž považuje vodu za látkový konstituent věcí. Je tedy dost možné, že tím byl Aristotelés do určité míry ovlivněn.⁹⁶

Ze stoických pramenů se dozvídáme, že za *arché* považoval Thalés vodu proto, že byla nejvíce příčinou ze všech ostatních prvků, neboť mění svou podobu nejrůznějším způsobem. Vypařováním se mění ve vzduch a ze vzduchu se nejjemnější její část vzněcuje jako *aithér*. A když zase houstne a proměňuje se v bahno, stává se Zemí.⁹⁷

O Thalétovu výkladu vody více nevíme, s výjimkou toho, že se voda podle Aristotela podobala v určitém smyslu jeho látkové příčině (*hylé*). Na tomto místě je nutné si však uvědomit, že Aristotelés toho o Tháletovi příliš nevěděl a to co věděl, věděl jen zprostředkovaně někým jiným. Nejběžnější interpretace *arché* u Thaléta je právě ta, že je spojena s látkovou příčinou a že svět je v určité podobě voda. Tato interpretace tedy spočívá čistě jen na Aristotelově formulaci. Thalés si ale vůbec nemusel myslet, že by stromy, lidé a skály byly formou vody. Mohl tak mýnit, že svět

⁹² KIRK, G. S., RAVEN, J. E., SCHOFIELD, M. *Předsókratovští filosofové: kritické dějiny s vybranými texty*. s. 112.

⁹³ Tamtéž. s. 117.

⁹⁴ Tamtéž. s. 119.

⁹⁵ SIMPLIKIOS, *In Physica* 23,21 = DK 11 A 13/1 (př. Z. Kratochvíl).

⁹⁶ KIRK, G. S., RAVEN, J. E., SCHOFIELD, M. *Předsókratovští filosofové: kritické dějiny s vybranými texty*. s. 119.

⁹⁷ Tamtéž. s. 120.

pochází z neomezené expanze prvotní vody. Mohl dojít k závěru, že voda má neurčitý rozsah, nemá ustálenou podobu, je schopna na sebe brát podobu různou a nikoliv, že je nekonečná.⁹⁸ Totožný závěr by potvrzoval ve zlomku A 13/2 Simplikos. Jedná se o klíčové slovo „apeiros“, jenž je přeloženo jako „bezmezo“. Na tuto Thalétovu myšlenku pak mohl navazovat jeho žák Anaximandros.⁹⁹ S jistotou ale můžeme říci, že Thalétův názor, že všechny věci jsou voda, není evidentní. Stejně tak není zřejmé, jakou spojitost s vodou měly věci.¹⁰⁰

Původ myšlenky, že Země plove na vodě, pravděpodobně pochází z mytologických výkladů mimo Řecko.¹⁰¹

V moderní době se ale také uvádí geografické a ekonomické důvody. Mílétos byl totiž obklopen mořem a byl na něm existenčně závislý. Představa o Zemi na vodě je tak odtud poměrně snadno odvoditelná. Uvádí se také další důvod původu Thalétovy myšlenky, že zdrojem inspirace se stalo pozorování vodního koloběhu.¹⁰²

Thalétův výklad světa byl nepochybně ovlivněn tradiční řeckou polomytologickou kosmogonií. Ze vzdáleného východu pochází ale další kosmologické představy, které by se ztotožňovali s teorií, že Země plove na vodě. V Egyptě byla Země považována za plochou a vroubenou mísu, jež spočívá na vodě. Slunce se podle Egyptanů ve dne plaví po nebi a v noci se plaví pod Zemí. S analogickými představami se můžeme setkat v babylónském eposu *Enuma eliš* o stvoření světa. Zde představují Apsú a Tiámat prvotní vodstva. Tělo Tiámaty je roztrženo a poté je vytvořeno Nebe s jeho vodami a Země, kdy Apsú zůstává jako voda pod Zemí. Ve vyprávění o Eridu se setkáme s pasáží, kde se píše, že na počátku byla celá Země mořem. Dále se píše, že Marduk vybudoval na mořské hladině vor, na něm rákosovou chýši a z ní se stala Země. V *Žalmech* se zase například objevuje formulace „zemi na vodách překlenul“, dále se píše „vodní hlubina, jež spočívá dole“, nebo „základ na mořích jí kladl, pevně ji usadil nad vodními proudy“. Dá se jen s nejistotou hádat, co mohlo být inspirací Thalétovy koncepce a zda vůbec se někým, nebo něčím nechal inspirovat. Pravdou ale zůstává, že o představě vod pod Zemí nejsou žádné řecké texty s výjimkou řeky Ókeanos, která obklopuje Zemi. Je ale možné, že je Ókeanos jen obměnou rozšířené předovýchodní

⁹⁸ KIRK, G. S., RAVEN, J. E., SCHOFIELD, M. *Předsókratovští filosofové: kritické dějiny s vybranými texty*. s. 118-122.

⁹⁹ KRATOCHVÍL, Z. *Mezi mořem a nebem: odkaz íonské archaické vnímavosti*. s. 205.

¹⁰⁰ KIRK, G. S., RAVEN, J. E., SCHOFIELD, M. *Předsókratovští filosofové: kritické dějiny s vybranými texty*. s. 124.

¹⁰¹ Tamtéž, s. 118.

¹⁰² TRETERA, I. *Nástin dějin evropského myšlení: od Thaléta k Rousseauovi*. s. 32.

koncepte Země vystávajících uprostřed vod. Můžeme si povšimnout, že ve všech uvedených případech má voda náboženský a nadpřirozený význam. Tento samý význam ale u Thaléta nenalezneme.¹⁰³

Můžeme tedy konstatovat, že Thalétův výrok, že Země plove na vodě, je zřejmě založen na mytologické kosmologii Blízkého východu a také se zdá skutečně pravdivé, že Thalés měl styky s Babylóňany a Egypty.

Arché ve smyslu vody, má živý a oživující původ. Údajně živým vegetativním procesem zhušťování, přijímání do sebe, dovnitř, popřípadě opačným rozkladem, vše jednotlivé a omezené z vody vzniká. Jelikož je jediný původ, je tedy vše původem sjednoceno a v původu není rozdílů.¹⁰⁴

V díle *Hostina sedmi mudrců* nalezneme výrok, který klade Plútarchos Thalétovi do úst. Zde se praví:

„být Země zničena, celé veškerenstvo by se slilo dohromady.“¹⁰⁵

Voda také může být definována jako palivo vesmíru. Všechny věci v kosmu se zrodily z vody, některé si zachovaly své vlastnosti, některé nikoliv. V 5. st. př. Kr. panuje běžná představa, že Slunce vysává z moře vodu ke svému nasycení. Důležitým aspektem tak je, že nejen vlhké a mokré věci jsou živeny vodou, nýbrž i suché a teplé. Suché a pevné je stvořeno vlhkostí.¹⁰⁶

Na Thalétovu *arché* navazují někteří badatelé i v dnešní době. Podle nich je onou *arché* vodík, který je tvořen významnou částí vody. Vodík je tím, z čeho skutečně vše vzniká, navíc vodík tvoří většinu viditelné hmoty ve vesmíru.¹⁰⁷

3.5 Kosmologie

V archaickém Řecku panuje běžná představa o *kosmu* taková, že nebe je polokoule podobné číši, které přikrývá plochou a okrouhlou Zemi. *Aér* vyplňuje dolní část mezery mezi Zemí a nebem, horní část vyplňuje *aithér*. Ten je chápán jako ohňový.¹⁰⁸ Thalés ale přichází s naprosto odlišnou koncepcí. Podle něj je *kosmos* (svět) jen jeden. Jeho

¹⁰³ KIRK, G. S., RAVEN, J. E., SCHOFIELD, M. *Předsókratovští filosofové: kritické dějiny s vybranými texty*. s. 120 – 121.

¹⁰⁴ PATOČKA, J. *Nejstarší řecká filosofie: filosofie v předklasickém údobí před sofistikou a Sókratem: přednášky z antické filosofie*. s. 41.

¹⁰⁵ PLUTARCHUS, *Moralia, II, Septem sapientium convivium*, 158 C. (př. Jan Patočka).

¹⁰⁶ HUSSEY, E. *Presokratikí*. s. 34.

¹⁰⁷ ZAMAROVSKÝ, P. *Příběh antické filosofie*. s. 50.

¹⁰⁸ KIRK, G. S., RAVEN, J. E., SCHOFIELD, M. *Předsókratovští filosofové: kritické dějiny s vybranými texty*. s. 20.

pohled je geocentrický. Země leží uprostřed kosmu. Áetiovo svědectví dál rozvádí Aristoteles. Jedná se téměř jediný doklad o Thalétově kosmologii.¹⁰⁹

„Jiní však tvrdí, že Země spočívá na vodě. Takovýto je totiž nejstarší výklad, který k nám došel. Tvrdí se, že to říkal Thalés Mílétský, podle něhož Země spočívá na místě, protože plave podobně jako dříví nebo řada jiných věcí.“¹¹⁰

Thalés podle Aristotela nic nevyřešil a dá se předpokládat, že způsobu Thalétova uvažování příliš nerozuměl. Tuto domněnku podporuje argumentem, že by Thalés stejně musel nalézt něco, co podpírá vodu, která podpírá Zemi.¹¹¹

Ve výkladu Áetia stojí, že Thalés je přesvědčen, že všechna nebeská tělesa jsou podobná Zemi, stejně tak i Slunce. Jsou zemité, nebo obsahují alespoň její významné složky. Výjimkou jsou ovšem hvězdy, které jsou svou povahou ohnivé.¹¹²

Thalés údajně rozdělil celou nebeskou sféru na pět pásem. Podle Áetia se jedná o pásma: severní, letní obratník, rovník, zimní obratník a protiseverní. Prostřední tři pásma tvoří hvězdy, které někdy jsou a někdy nejsou vidět. Šikmý kruh k těmto pásmům je označován jako zodiak. Severní pásmo tvoří hvězdy, které nikdy nezapadají. V pátém protiseverním (jižním) pásmu existují hvězdy, které jsou neviditelné.¹¹³

Áetios dále Thalétovi přisuzuje objev, že jako první řekl, že Měsíc je osvětlen Sluncem, nebo že při zatmění je Slunce překrýváno Měsícem. Tyto informace jsou ale považovány za anachronismy a o věrohodnosti Áetiova výše zmíněných svědectví se můžeme jen dohadovat.¹¹⁴

3.6 Duše

V Aristotelově díle *De anima* nalezneme úryvky, které mohou ukazovat, že byl možná svět podle Thaléta čímsi oduševnělým, či živým. V díle se hovoří, že Thalés pokládal duši za cosi, co je schopné pohybu a dále, že magnetický kámen se pohybuje železem, má tedy duši. Všechny neživé a neoduševnělé věci se podílejí na duši. Duše je tedy pro Thaléta zdrojem pohybu. Pohybuje se vždy a je samohybná. Takto je podán

¹⁰⁹ KRATOCHVÍL, Z. *Mezi mořem a nebem: odkaz íónské archaické vnímavosti*. s. 199.

¹¹⁰ ARISTOTELÉS, *De caelo* II,13;294a28 = DK 11 A 14/1 (př. Z. Kratochvíl).

¹¹¹ KIRK, G. S., RAVEN, J. E., SCHOFIELD, M. *Předsókratovští filosofové: kritické dějiny s vybranými texty*. s. 117.

¹¹² KRATOCHVÍL, Z. *Mezi mořem a nebem: odkaz íónské archaické vnímavosti*. s. 200.

¹¹³ Tamtéž. s. 192 - 193.

¹¹⁴ Tamtéž. s. 197.

výklad Aristotelem. Je to zdroj života a vědomí. Jakmile člověk omdlí, znamená to, že duše se stahuje, či ztrácí své schopnosti. Myšlenka, že by kameny a řeky byly oduševnělé, by se mohla jevit jako vsutku primitivní. Jeho postoj ale byl v antice zcela revoluční, říká totiž, že magnetické kameny vypadají zcela neživě a samy se nemohou pohybovat, mohou ale pohybovat jen určitým typem vnějších předmětů. Thalés nám ukazuje způsob myšlení, který prostupuje řeckou mytologií. Jeho myšlení je avšak hlubší, než je úroveň artikulovaného myšlení.¹¹⁵ V souvislosti s duchem je v díle *De anima* uvedeno „pročež se možná také Thalés domníval, že vše je plné bohů“. Dle výkladu Aristotela se tím míní to, že duše je smíšená s vesmírem.¹¹⁶ „Vše je plné bohů“ nalezneme i u Platóna a zdá se, že používá tato slova jako vědomou citaci; neuvádí ovšem autora a je tudíž možné, že tato slova od Thaléta vůbec nepochází. Slova mohou znamenat již nastíněný problém, že zdánlivě neživé věci mají duši a jsou živé, protože mají omezenou schopnost se pohybovat. „Vše je plné bohů“ tak může znamenat, že zdánlivě mrtvé věci, např. kámen, mohou mít duši. Svět jako celek pak má moc působit změnu a pohyb. Tato moc není lidského původu, je to moc trvalá, neomezená a nesmrtelná, což jsou vlastnosti spojovány s božskou povahou. Přesný význam nelze ale s jistotou určit. Dá se předpokládat, že mezi *arché* a onou božskou silou existuje úzká souvislost, o tom ale naše prameny příliš nevyprávějí.¹¹⁷

¹¹⁵ KIRK, G. S., RAVEN, J. E., SCHOFIELD, M. *Předsókratovští filosofové: kritické dějiny s vybranými texty*. s. 124 – 126.

¹¹⁶ KRATOCHVÍL, Z. *Filosofie mezi mýtem a vědou: Od Homéra po Descarta*. s. 55.

¹¹⁷ KIRK, G. S., RAVEN, J. E., SCHOFIELD, M. *Předsókratovští filosofové: kritické dějiny s vybranými texty*. s. 124 – 129.

4 ANAXIMANDROS

Anaximandros je uváděn jako Thalétův žák, někteří autoři se dokonce shodují, že byl o několik let mladším.¹¹⁸ Existuje mnoho variant, v jakém vztahu mohli být, v doxografii se objevují slova jako žák, posluchač, druh, krajan, nástupce.¹¹⁹ Z dochovaných zlomků víme jen jméno jeho otce Praxiada, který je ale rovněž neznámou osobou. Původ Anaximandra je zahalen tajemnem, z doxografie se můžeme domnívat, že se jedná o mimořádně vzdělaného muže, což lze různě spojovat buď s jeho původem, nebo významným postavením v obci.¹²⁰ O Anaximandrově životě nemáme téměř žádné informace. Říká se, že nebyl dobrým pěvcem a že se mu děti smály. Cicero mu připisuje, že dokázal předpovědět zemětřesení ve Spartě a že tak varoval občany, aby včas opustili město.¹²¹ Dále může být pravdou, že vedl jakousi kolonizační výpravu Mílétanů do Apollónie. Cesta se také mohla týkat výše uvedené zprávy o varování občanů ve Spartě.¹²²

Je prvním Řekem, kdo zveřejnil svůj výklad o přírodě. Anaximandros svůj zájem spatřuje v geometrii, geografii, astronomii a meteorologii.¹²³ Je také prvním, kdo přichází se zóogonickou hypotézou. Stejně jako se Thalés inspiroval Blízkým východem, tak i Anaximandrovo *apeiron* je vystopováno v iránských a babylónských zdrojích a propůjčil si tak možná původní myšlenku.¹²⁴

Ve zprávě od Diogena (DK 12 A 1, 2) se píše, že existoval ještě další Anaximandros, který rovněž pocházel z Miletu. Víme o něm ještě dále, že byl historikem a psal íónským dialektem. To je možná důvod, proč jsou informace o Anaximandrově někdy referované chybně, někdy si protirečí, například kulový tvar Země. Mohlo dojít jednoduše k záměně jmen, o to víc, když mají oba shodné rodiště.¹²⁵

4.1 Spisy

Ve zlomku DK 12 A 2 se praví, že je autorem spisu *O přírodě, Obvod Země, O stálicích, Nebeský globus* a dalších děl. Toto svědectví ale není příliš věrohodné. Spis *O přírodě* byl totiž připisován většině přírodním fyzikům a alexandrijští spisovatelé

¹¹⁸ Tamtéž. s. 131

¹¹⁹ KOČANDRLE, R. *Fysis íónských myslitelů: rozprava nad peripatetickou dezinterpretací*. s. 39.

¹²⁰ KOČANDRLE, R. *Miletu*. s. 53.

¹²¹ KRATOCHVÍL, Z. *Mezi mořem a nebem: odkaz íónské archaické vnímavosti*. s. 216 – 217.

¹²² KOČANDRLE, R. *Anaximandros z Miletu*. s. 54.

¹²³ KRATOCHVÍL, Z. *Filosofie mezi mýtem a vědou: Od Homéra po Descarta*. s. 56.

¹²⁴ HUSSEY, E. *Presokraticí*. s. 45.

¹²⁵ KRATOCHVÍL, Z. *Mezi mořem a nebem: odkaz íónské archaické vnímavosti*. s. 216.

často připisovali k neznámým dílům autory podle známého zájmu. Je ale přesto velmi pravděpodobné, že Anaximandros nějaký spis napsal, důkazem by mohla být jednak slova Theofrastova, že se Anaximandros vyjadřuje poněkud básnickými slovy a jednak i Diogenova zpráva, že podal souhrn svých hlavních názorů.¹²⁶

Dále tak soudíme podle jeho vlastních dochovaných slov. Mezi Anaximandrový výrazy, kterými jej můžeme spolehlivě identifikovat, patří řecká slova: *ananké, diké, adikiá, chronos, taxis, aidion, agéraos, athanaton, anólethron, préstér, aulos, kión, lithos, floios*. Slovo *apeiros* ale například do této kategorie nepatří, jedná se jen o hypotetický výraz. Zda ho skutečně zavedl Anaximandros, se můžeme jen dohadovat.

Jeho spis bychom mohli považovat za první filosofické dílo vůbec, protože se týká zkoumání přírody a přirozenosti. Předpokládáme, že tento Anaximandrův spis se z větší části týkal astronomických a přírodovědných jevů. Možná šlo o historický popis vzniku univerza, možná že spis dokonce souvisel s jeho mapou nebo modelem oblohy, nevíme.¹²⁷ Pokud bychom provedli hrubý hypotetický nástin jeho díla z dochovaných zlomků, dílo mohlo začínat kosmogonií, tedy tím, jak vzniká svět. V další části mohla přijít pasáž o zóogonii a anthropogonii. Dílo mohlo být postupně provázáno s výkladem meteorologických a přírodních jevů a celková struktura práce mohla směřovat od anorganického k organickému.¹²⁸

4.2 Gnómon

Tento objev je přičítán Anaximandrovi. Práví tak například Diogenés ve zlomku DK 12 A 1. Říká, že jako první vynalezl *gnómon* a instaloval jej ve Spartě. Tuto informaci sice přejímá od Favorína z druhé ruky, legendy Anaximandra se Spartou ale spojují, kdy varoval občany Sparty před zemětřesením.¹²⁹ Ve zlomku DK 12 A 2 nalezneme informaci, že Anaximandros *gnómon* jen zavedl, nikoliv že jej vynalezl, mohlo by se tak mýnit, že jej jen importoval do Řecka.¹³⁰ Tuto teorii by jasně uzavřel Hérodotos ve zlomku DK 12 A 4:

¹²⁶ KIRK, G. S., RAVEN, J. E., SCHOFIELD, M. *Předsókratovští filosofové: kritické dějiny s vybranými texty*. s. 132 – 133.

¹²⁷ KRATOCHVÍL, Z. *Mezi mořem a nebem: odkaz iónské archaické vnímavosti*. s. 218 – 221.

¹²⁸ KOČANDRLE, R. *Fysis iónských myslitelů: rozprava nad peripatetickou dezinterpretací*. s. 41.

¹²⁹ Tamtéž. s. 46.

¹³⁰ KIRK, G. S., RAVEN, J. E., SCHOFIELD, M. *Předsókratovští filosofové: kritické dějiny s vybranými texty*. s. 134.

„Sluneční hodiny, gnómon a 12 dílů dne Řekové poznali od Babylóňanů.“¹³¹

Navíc se naskýtá i otázka, jaké znalosti měl o *gnómonu* Thalés. Víme, že i on se zabýval měřením slunovratů. Dochované záznamy z Babylónie 8. století skutečně obsahují seznamy délek stínů *gnómonu*. Je tedy velmi pravděpodobné, že Anaximandros převzal babylónské znalosti a rozšiřoval je v Iónii.¹³²

Gnómon je kolmá tyč slunečních hodin, která vrhá stín.¹³³ Možná se jedná o nejstarší astronomický nástroj vůbec.¹³⁴ Díky tomu je umožněno měření dráhy Slunce po nebi (viz příloha č. 2). Pak lze sledovat například čas, nebo vytyčit základní souřadnice a stanovit kosmické cykly. Pod *gnómonem* je zapotřebí mít rovnou plochu, aby bylo jasně vidět, kde se stín nachází. Je možné, že slunečními hodinami v Lakedaimonu, které se označují jako „*lapač stínů*“, se mýlil *gnómon*, je to ale nepravděpodobné, neboť vidíme z citovaného úryvku Hérodota jasné rozdělení.¹³⁵

Začátkem léta vychází Slunce brzy, takže ranní stín vrcholu *gnómonu* je velice šikmý a dlouhý. Je tedy od samotné tyče velmi vzdálen. Během dopoledne Slunce stoupá a stín se postupně zkracuje. Dopolední měření je tak nejproměnlivější, každou chvíli se musí označovat značkou jiný bod. Jakmile nastane odpoledne, láme se zkracování stínu a nastupuje opět jeho prodlužování, dokud nedojde k západu Slunce, se kterým pak pochopitelně mizí i stín. V každém momentu se stín nachází v pohybu a zároveň se nachází v ose s *gnómonem* a Sluncem. Při podzimním měření se už jen může kontrolovat, zda se Slunce chová tak, jak očekáváme. Nejkratší polední stín je už nyní delší, je to způsobeno tím, že Slunce je na obloze níže než v létě. V zimě pak Slunce vychází nejpozději, je nejnižší a zapadá nejdříve. Nejkratší stín je ještě delší než v předchozím měření.¹³⁶ Z uvedeného popisu pohybu stínu lze učinit jednoduchý závěr, že během roku se Slunce přesouvá od nejsevernějšího k nejj jižnějšímu bodu své dráhy.¹³⁷ Nejkratší polední stín se tak nazývá letní slunovrat a nejdelší stín zimní slunovrat. Opakovaným měřením v průběhu dalších let lze dojít ke zpřesnění všech

¹³¹ EUSEBIOS, *Praeparatio evangelica* X,14,11 = DK 12 A 4 (př. Z. Kratochvíl).

¹³² ŠPELDA, D. *Astronomie v antice*. s. 33.

¹³³ KRATOCHVÍL, Z. *Mezi mořem a nebem: odkaz íónské archaické vnímavosti*. s. 227.

¹³⁴ KOČANDRLE, R. *Fysis íónských myslitelů: rozprava nad peripatetickou dezinterpretací*. s. 43.

¹³⁵ KRATOCHVÍL, Z. *Mezi mořem a nebem: odkaz íónské archaické vnímavosti*. s. 227.

¹³⁶ Tamtéž. s. 227 - 230.

¹³⁷ ŠPELDA, D. *Astronomie v antice*. s. 32.

údajů,¹³⁸ jakákoliv chyba má ale kumulativní povahu a nepříliš přesným měřením by se mohlo i stát, že během tří let naroste schodek až o 12 dní.¹³⁹

Připomeňme si ale, že i v dnešní době bychom měli s *gnómonem* problémy přesný den s nejkratším a nejdelším stínem určit. Stín totiž zůstává na několik dní takřka beze změny. Úhel, který svírá ekliptika s horizontem, se při pohybu Slunce neustále mění, ale při období slunovratů jsou tyto změny minimální. Nastíněný problém uvedeme na následujícím příkladu. Rok má 365,25 dnů a ekliptika Slunce 360°, přibližně jeden stupeň tak připadá na jeden den. Oblouk na ekliptice by svíral 20°, kdy v jeho středu dojde k bodu slunovratu. Uvedeným dvaceti stupňům by odpovídalo zhruba 20 dní. V tomto intervalu by se deklinace Slunce změnila o pouhých 46'. To má za následek, že například v období od 11. prosince do 2. ledna by se délka dne změnila o pouhých 6 minut. A právě to se promítne i do minimální změny stínu *gnómonu*.¹⁴⁰

Archaická doba pracuje pouze s přibližnými výsledky, je samozřejmé, že chybí technologické prostředky, stejně tak tomu odpovídá i způsob uvažování.¹⁴¹ Nevíme přesně, s jakou přesností mohli archaičtí přírodovědci pracovat. Máme dochovanou informaci, že někdy už ve 3. st. př. n. l. mohli řečtí astronomové pracovat s přesností na čtvrt dne. Při tomto měření využívali údajně ekvatoriálního kruhu umístěného v Alexandrii. Tento objev ale patrně iónským Milet'ánům znám nebyl.¹⁴²

4.3 Mapa

Dochované informace od Agathéméra, Diogena a Strabóna nasvědčují, že byl Anaximandros objevitelem mapy. V těchto zdrojích se praví, že jako první zakreslil obydlený svět na desku, nebo že jako první uveřejnil zeměpisnou mapu.¹⁴³ Jde tak o pokus nakreslit Zemi z pozice, jak nemůže být viděna.¹⁴⁴ Z tohoto důvodu se také každá mapa musí vypořádat s jednotným měřítkem, protože mapa zobrazuje skutečná místa. Aby byla použitelná a přenosná ve všech místech, nesmí být nakreslena z nějaké perspektivy. K tomu Anaximandros zřejmě došel a opustil tak představu babylónských

¹³⁸ KRATOCHVÍL, Z. *Mezi mořem a nebem: odkaz iónské archaické vnímavosti*. s. 230.

¹³⁹ ŠPELDA, D. *Astronomie v antice*. s. 36.

¹⁴⁰ Tamtéž. s. 33 – 35.

¹⁴¹ KRATOCHVÍL, Z. *Mezi mořem a nebem: odkaz iónské archaické vnímavosti*. s. 231.

¹⁴² ŠPELDA, D. *Astronomie v antice*. s. 37.

¹⁴³ KIRK, G. S., RAVEN, J. E., SCHOFIELD, M. *Předsókratovští filosofové: kritické dějiny s vybranými texty*. s. 135.

¹⁴⁴ KRATOCHVÍL, Z. *Filosofie mezi mýtem a vědou: Od Homéra po Descarta*. s. 56.

map.¹⁴⁵ Diogenés ještě dodává, že zhotovil nebeský globus, tzn. mapu oblohy. Diogenův dodatek je ale vzhledem k Anaximandrově kosmologii nepravděpodobný. Zeměpisné znalostí získával pravděpodobně skrze zprávy mořeplavců, ke kterým byl velmi snadný přístup.¹⁴⁶

Anaximandros ale zřejmě není jediným, kdo se pokusil v Iónii o nákres mapy. Hérodotos dokonce uvádí, že takových pokusů bylo mnoho:

„Směji se, když vidím, že již mnozí nakreslili obvod Země, ale nikdo jej pořádně nevyložil; malují, jak Ókeanos obtéká dokola Zemi, která je okrouhlá jako podle kružítka, a Asii dělají stejně velkou jako Evropu.“¹⁴⁷

Přestože jde o jasný Herodotův výsměch, Anaximandros jako první přechází od epiky k poměrně důsledné geometrizaci zemského povrchu, byť byly první Anaximandrový nákresy zřejmě velmi naivní a nedokonalé.¹⁴⁸ V mapě Anaximandros mohl rozlišovat také kontinenty, jak uvádí Hérodotos. Podle doxografie rozdělovali Iónové kontinenty tři: Evropu, Asii a Libyi.¹⁴⁹

Anaximandrova mapa vychází z myšlenek jen o dvou rozměrech. Dá se předpokládat, že Anaximandros o třetí prostorové dimenzi ví a možná jí i objevil, ale příliš si s ní neví rady.¹⁵⁰

Hérodotos přichází se zajímavou zprávou, v níž mílétský vládce Aristagorás přišel do Sparty a přinesl si s sebou měděnou desku, na které byla vyryta země, moře a řeky. Pakliže by s sebou přinesl onu mapu, máme důkaz nejen o tom, že Anaximandros mohl být jejím objevitelem, ale máme hned také i materiál, na který mapu zhotovil.¹⁵¹

4.4 Meteorologie

Anaximandrova badatelská činnost z velké části spadá pod zkoumání meteorologických jevů. K tomuto zkoumání postačí čisté empirické pozorování, geometrizace je zde už odsunuta na vedlejší kolej.¹⁵²

¹⁴⁵ KRATOCHVÍL, Z. *Mezi mořem a nebem: odkaz iónské archaické vnímavosti*. s. 224.

¹⁴⁶ KIRK, G. S., RAVEN, J. E., SCHOFIELD, M. *Předsókratovští filosofové: kritické dějiny s vybranými texty*. s. 135 – 136.

¹⁴⁷ HÉRODOTOS, *Historiae* IV,36 (př. F. Karfik).

¹⁴⁸ KRATOCHVÍL, Z. *Mezi mořem a nebem: odkaz iónské archaické vnímavosti*. s. 223.

¹⁴⁹ KOČANDRLE, R. *Fysis iónských myslitelů: rozprava nad peripatetickou dezinterpretací*. s. 56.

¹⁵⁰ KRATOCHVÍL, Z. *Mezi mořem a nebem: odkaz iónské archaické vnímavosti*. s. 225.

¹⁵¹ KOČANDRLE, R. *Fysis iónských myslitelů: rozprava nad peripatetickou dezinterpretací*. s. 51.

¹⁵² KRATOCHVÍL, Z. *Mezi mořem a nebem: odkaz iónské archaické vnímavosti*. s. 266.

Vítr vzniká odlučováním nejjemnějších částí vzduchu. Déšť je vysvětlen srážením vlhkých par, které se prostřednictvím Slunce vypařují.¹⁵³ Slunce uvádí do pohybu vítr, ten přenáší vlhkost a tím způsobuje déšť, stejně tak i bouři. Poprvé je tak i vysvětlen mechanický koloběh vody.¹⁵⁴ Jinými slovy Slunce ohřívá Zemi, ta se postupně vysušuje, výpary ze Země stoupají vzhůru, část jich kondenzuje do mračen a mračna pak zase navrácí vodu Zemi v podobě deště.¹⁵⁵

Většina ostatních jevů je způsobena větrem, konkrétně vanutím (*pneuma*).¹⁵⁶ Například hromobití je zvuk mraku, který je zasažen větrem. Blesk je následek roztržení mračna, kterým je *pneuma* obklopené. Anaximandros si zřejmě nepovšimnul, že když je vidět blesk, jeho zvukový doprovod přichází až o několik sekund déle.¹⁵⁷

4.5 Arché

Proč si vybral Anaximandros za *arché* neurčito, má dva důvody. První z nich je, že kdyby jeden z prvků byl nekonečný, ostatním by byl zabráněn jejich rozvoj a tím by byly zničeny. Druhým motivem je, že nekonečný látkový zdroj zajišťuje, že se vznikání ve světě nezastaví pro nedostatek materiálu.¹⁵⁸

Přesný překlad slova *apeiron* znamená „bez hranice, bez meze, bez vymezení“. Dobově se jedná o prostorový význam, ať už v homérském smyslu, nebo u Xenofana aj. Podobně i sám Anaximandros vnímal své *apeiron*, když se vyjádřil, že všechny věci obklopuje. *Apeiron* je tedy i v Anaximandrově chápání neomezené co do velikosti, je neurčité a nepodobá se žádnému druhu látky v rozvinutém světě.¹⁵⁹ Sám Áetios se Simplikiem vytýkají Anaximandrově, že blíže *apeiron* nespecifikoval. Dá se trochu s jistotou nadsázkou říci, že antičtí autoři na tom s pochopením *apeira* nebyli o mnoho lépe, než jak jej chápeme my dnes.¹⁶⁰ Stejně tak je *apeiron* nekonečný v čase a je zároveň tím, co nelze zcelit. Pro Mílétany je pozorovatelným světovým řádem například systém země, moře, nebe aj. Tyto pozorovatelné jevy se opakují v cyklech

¹⁵³ KIRK, G. S., RAVEN, J. E., SCHOFIELD, M. *Předsókratovští filosofové: kritické dějiny s vybranými texty*. s. 178.

¹⁵⁴ KRATOCHVÍL, Z. *Filosofie mezi mýtem a vědou: Od Homéra po Descarta*. s. 57.

¹⁵⁵ KRATOCHVÍL, Z. *Mezi mořem a nebem: odkaz íónské archaické vnímavosti*. s. 269.

¹⁵⁶ KIRK, G. S., RAVEN, J. E., SCHOFIELD, M. *Předsókratovští filosofové: kritické dějiny s vybranými texty*. s. 178.

¹⁵⁷ KRATOCHVÍL, Z. *Mezi mořem a nebem: odkaz íónské archaické vnímavosti*. s. 271.

¹⁵⁸ KIRK, G. S., RAVEN, J. E., SCHOFIELD, M. *Předsókratovští filosofové: kritické dějiny s vybranými texty*. s. 148.

¹⁵⁹ Tamtéž. s. 143.

¹⁶⁰ KOČANDRLE, R. *Apeiron Anaximandra z Milétu*. s. 21.

a chovají se zákonitě. Ono neomezené a neurčité se nachází za hranicí pozorovatelné oblasti. Největší úlohou *apeira* je v této oblasti zachovávat světový řád.¹⁶¹

Pokud bychom srovnali *arché* u Thaléta a Anaximandra, tak Anaximandrova povaha *arché* je abstraktnější, zároveň cosi nepozorovatelného, nehmateľného a nevnímatelného.¹⁶²

Aristotelés chápal Anaximandrovo *apeiron* jako prostorové nekonečno a připisuje mu zvláštní kvalitu. Jeho výklad je poněkud tajemným, v jeho výkladu se objevuje bezmezná pralátka uprostřed mezi dvěma prvky, buď mezi ohněm a vzduchem, nebo mezi vzduchem a vodou.¹⁶³ Není bez zajímavosti, že k výčtu myslitelů v *Metafyzice* Aristotelés vždy přiřazuje konkrétní *arché* a o Anaximandrově mlčí, byť je pravděpodobné, že ho má na mysli.¹⁶⁴ Není jasné, kdo je původcem oné prostřední substance, jisté ale je, že sám Anaximandros ve skutečnosti nic takového nezastával. Nejsvůdnější teorie je, že Aristotelés jednoduše nechtěl Anaximandra zařadit někam mimo živly, a tak jeho *apeiron* umístil mezi ně, kde ale váhal, mezi které živly jej zařadí.¹⁶⁵ Když je Anaximandros v *Metafyzice* jmenován, jeho *apeiron* je znázorněno jako směs všech živlů, nebo jako „jedno“.¹⁶⁶ Celkově se ale domníváme, že Aristotelés přímo Anaximandrově *arché* v podobě *apeira* nepřisazuje. Aristotelés totiž ve *Fyzice* věnuje bezmeznu celou svou kapitolu. Důkazem také může být, že podle Aristotela všichni badatelé o přírodě se bezmeznem zabývali a dokonce, že jej měli pokládat za princip.¹⁶⁷

Ohledně *apeira* vděčíme velkou zásluhu Simplikiovi, máme tak dochovanou významnou část Theofrastova referátu o Anaximandrovo *apeiru*. Theofrastos se v otázkách po *arché* nepříliš odchyluje od Aristotela, jak můžeme vidět z následujícího úryvku:¹⁶⁸

¹⁶¹ HUSSEY, E. *Presokratikci*. s. 31.

¹⁶² ZAMAROVSKÝ, P. *Příběh antické filosofie*. s. 51.

¹⁶³ KIRK, G. S., RAVEN, J. E., SCHOFIELD, M. *Předsókratovští filosofové: kritické dějiny s vybranými texty*. s. 142 – 145.

¹⁶⁴ KOČANDRLE, R. *Fysis iónských myslitelů: rozprava nad peripatetickou dezinterpretací*. s. 65.

¹⁶⁵ KIRK, G. S., RAVEN, J. E., SCHOFIELD, M. *Předsókratovští filosofové: kritické dějiny s vybranými texty*. s. 145 – 146.

¹⁶⁶ KOČANDRLE, R. *Fysis iónských myslitelů: rozprava nad peripatetickou dezinterpretací*. s. 73.

¹⁶⁷ KOČANDRLE, R. *Apeiron Anaximandra z Milétu*. s. 38.

¹⁶⁸ KIRK, G. S., RAVEN, J. E., SCHOFIELD, M. *Předsókratovští filosofové: kritické dějiny s vybranými texty*. s. 137 – 138.

„... Je jasné, že když (Anaximandros) viděl vzájemnou proměnu čtyř prvků, usoudil, že je správné nečinit podkladem žádný z nich, nýbrž něco jiného mimo ně...“¹⁶⁹

„Jeden z těch, kdo říkají, že je jeden (prvek) pohyblivý a nekonečný, Anaximandros, syn Praxiadův, který byl Thalétovým nástupcem a žákem, řekl, že počátkem a prvkem všech věcí je *apeiron* a jako první zavedl toto jméno pro počátek. Říká, že to není ani voda, ani nic jiného z takzvaných prvků, nýbrž jakási jiná neomezená přirozenost, z níž vznikají všechny vesmíry a světy v nich. (...)“¹⁷⁰

Z citovaného Simplikiova referátu jednak můžeme vyvodit samu povahu *arché*, jednak by se potvrdilo, že Thalés a všichni jeho předchůdci termínem *arché* nic nenazývali, to koneckonců je patrné i z referátu od Hippolyta a dalších zdrojů.¹⁷¹ Simplikiova formulace *arché* může mít dvojí význam. Může se jednat jednak přímo o zavedení termínu *arché*, nebo že jako první pro *arché* použil jméno *to apeiron*.¹⁷² Přestože Simplikiova pasáž se zdá být nezpochybnitelná, povšimněme si výrazu „*prvků*“ o řádek níže. Ten symbolizuje peripatetickou dezinterpretaci.¹⁷³ V překladech fráze „*že je jeden prvek*“ se můžeme setkat také s výrazem „jedno“, což ovšem stejně tak značí peripatetický vliv. Ono „jedno“ je totiž základním východiskem Aristotela při výkladu Anaximandra.¹⁷⁴ *Apeiron* tedy podle úryvku znamená nekonečno. Otázkou zůstává, jak byl pojem nekonečnosti chápán před Eleaty.¹⁷⁵

Ve zlomku se také objevuje formulace „*všechny vesmíry a světy v nich*“. Z doxografie víme, že tyto světy jsou nekonečné a nesčetné. Simplikios s Augustinem rovněž ještě dodávají, že světy neustále vznikají a zanikají v nekonečném čase.¹⁷⁶ Nekonečné světy ale Simplikios přičítá Anaximandrovi opakovaně.¹⁷⁷ Co tím ale původně bylo myšleno, nevíme. Jedna z verzí by mohla být, že náš svět zanikne a bude následovat další, soudě podle Augustina:¹⁷⁸

¹⁶⁹ SIMPLIKIOS, *In Aristotelis Physicorum libros commentaria* 24,21 = DK 12 A 9 (př. F.Karfík).

¹⁷⁰ SIMPLIKIOS, *In Aristotelis Physicorum libros commentaria* 24,13 = DK 12 A 9 (př. F.Karfík).

¹⁷¹ KIRK, G. S., RAVEN, J. E., SCHOFIELD, M. *Předsókratovští filosofové: kritické dějiny s vybranými texty*. s. 140.

¹⁷² KOČANDRLE, R. *Anaximandros z Milétu*. s. 116.

¹⁷³ KRATOCHVÍL, Z. *Mezi mořem a nebem: odkaz íónské archaické vnímavosti*. s. 249.

¹⁷⁴ KOČANDRLE, R. *Anaximandros z Milétu*. s. 109.

¹⁷⁵ KIRK, G. S., RAVEN, J. E., SCHOFIELD, M. *Předsókratovští filosofové: kritické dějiny s vybranými texty*. s. 143.

¹⁷⁶ Tamtéž, s. 161.

¹⁷⁷ KOČANDRLE, R. *Fysis íónských myslitelů: rozprava nad peripatetickou dezinterpretací*. s. 89.

¹⁷⁸ KIRK, G. S., RAVEN, J. E., SCHOFIELD, M. *Předsókratovští filosofové: kritické dějiny s vybranými texty*. s. 161.

„(...) světy tu zanikají, tu opět vznikají, podle věku, po který je každý z nich schopen přetrvat.“¹⁷⁹

Augustin není jediným, ze zdrojů od Cicerona nalezneme totožné svědectví, že světy se rodí a umírají.¹⁸⁰ Druhá verze razí opačný přístup, že světy existují současně spolu, na otázku jak ale u Anaximandra odpověď nenalezneme. Pro první tuto teorii argumentuje F. M. Cornford a E. Zeller, pro druhou zase J. Burnet. Existuje i třetí verze, že Anaximandros v žádné nesčetné světy nevěřil a informace jednoduše nepochází od něj. Tuto domněnku zastává zase Kirk, podle něhož Theofrastos na Anaximandra uplatnil atomistický model světů. Svou domněnku opírá zejména o zlomek DK 12 A 17.¹⁸¹ Ke své tezi dodává, že by navíc víra v cyklus oddělených světů odporovala způsobu řeckého myšlení.¹⁸² Je velmi pravděpodobné, že nekonečné světy mají spojitost s kruhy nebeských těles v Anaximandrově kosmologii, které jsou za sebou řazeny se stejnými rozestupy od sebe.¹⁸³ Simpliciusův krátký referát je psán informativní formou a měl by být objasněním Anaximandrova myšlení, přesto je zarážející, kolik obtíží s sebou dokáže přinést.¹⁸⁴

4.5.1 Božská povaha

„...nekonečno nemá počátek ... ale zdá se, že je počátkem ostatních věcí a obklopuje všechny věci a řídí všechno, jak říkají všichni ti, kdo mimo nekonečno nepostulují jiné příčiny, např. mysl a lásku. A je božské; je totiž nesmrtelné a nezničitelné, jak tvrdí Anaximandros a většina badatelů o přírodě.“¹⁸⁵

Z Aristotelova zlomku není jasné, jak by Anaximandrovo neurčito mohlo „řídít“ vše ostatní.¹⁸⁶ Nejspíše slova referují o kontextu jednotlivin. Slovem „řídít“ se jistě nemyslí nějaký popis působení příčiny.¹⁸⁷ Je ovšem zcela zřejmé, že byla *apeiru* nějakým způsobem přičítána božská povaha.¹⁸⁸ Pakliže bychom si poskládali všechny

¹⁷⁹ AUGUSTINUS, *De civitate dei* VIII,2 = DK 12 A 17 (př. F. Karfík).

¹⁸⁰ KOČANDRLE, R. *Fysis iónských myslitelů: rozprava nad peripatetickou dezinterpretací*. s. 91.

¹⁸¹ KIRK, G. S., RAVEN, J. E., SCHOFIELD, M. *Předsókratovští filosofové: kritické dějiny s vybranými texty*. s. 158 – 160.

¹⁸² KOČANDRLE, R. *Fysis iónských myslitelů: rozprava nad peripatetickou dezinterpretací*. s. 95.

¹⁸³ KOČANDRLE, R. *Anaximandros z Milétu*. s. 139.

¹⁸⁴ Tamtéž. s. 164.

¹⁸⁵ ARISTOTELÉS, *Physica* III,4,203b7 = DK 12 A 15 (př. F. Karfík).

¹⁸⁶ KIRK, G. S., RAVEN, J. E., SCHOFIELD, M. *Předsókratovští filosofové: kritické dějiny s vybranými texty*. s. 150.

¹⁸⁷ KRATOCHVÍL, Z. *Mezi mořem a nebem: odkaz iónské archaické vnímavosti*. s. 262.

¹⁸⁸ KIRK, G. S., RAVEN, J. E., SCHOFIELD, M. *Předsókratovští filosofové: kritické dějiny s vybranými texty*. s. 150.

jeho atributy ze všech zlomků, které jsou nám dostupné, dostaneme nesmrtelnost, neomezenost, všeobjímatelnost, trvalost, něco co vše řídí a nestárne. Navíc se nejedná o cosi nehybného, ale naopak.¹⁸⁹

V souvislosti s čímisi božským nesmíme opomenout na pohyb a čas. Pohyb je věčný a trvalý. Čas skrze vzájemné splátky protikladů garantuje neustálý pohyb. Ve zlomku DK 12 A 12 je věčný pohyb přirovnán k čemusi vlhkému. Dobrým příkladem by se mohlo jevit moře, kterým byl Mílétos obklopen. Moře je pro Anaximandra zbytkem prvotní vlhkosti. Je vždy v pohybu. Ačkoliv je někdy klidné, dokáže se zas rozvlnit. Má ale jednu nevýhodu, je nejnižší, takže by neodpovídalo božskému. Tudiž bychom mohli říci, že by byl dobrým kandidátem oheň a ohňová nebeská sféra v *kosmu*. Oheň je též přeci neustále v pohybu, stejně tak i například ohnivě Slunce. Tady ale naše prameny mlčí. Naskýtá se i třetí možnost, že měl na mysli Anaximandros rozpětí mezi nebem a mořem, kdy vlhké moře stojí v teplotní diferencii ohnivému nebi.¹⁹⁰

Pakliže bychom provedli syntézu výpovědí výše zmiňované povahy *apeira* s Anaximandrovým učením o protikladech, dostaneme pravděpodobně výsledek takovýto: božstvím je bezmezná a nekonečná možnost diferenciaci v čase, jenž se děje v neustálém pohybu. Jednotlivými bohy pak jsou způsoby diferenciaci.¹⁹¹

4.6 Kosmogonie

Jak jsme viděli, Simpliciusův referát hovoří také o kosmogonii. Podle Anaximandra všechny vesmíry a světy v nich vznikly z neurčita. *Apeiron* tak má velmi úzkou souvislost s jeho kosmogonickou představou. Stejně tak do neurčita zase zanikají, protože si vzájemně podle nutnosti platí pokutu a odplatu za bezpráví, podle pořádku času.¹⁹² Takováto slova považujeme za původní přímo od Anaximandra.¹⁹³

Pokutu a odplatu si podle Simplicia zřejmě platí 4 prvky. To je přesně důvod, proč Anaximandros některý z nich nenazve *arché*.¹⁹⁴ Ve významu „podle nutnosti“ pravděpodobně nejde o *ananké*, ale o jakousi bytostnou potřebnost, která je naplňována.¹⁹⁵ Nařízení trestu ohledně rovnováhy protikladů určuje čas.¹⁹⁶ Ten dává

¹⁸⁹ KRATOCHVÍL, Z. *Mezi mořem a nebem: odkaz íónské archaické vnímavosti*. s. 264.

¹⁹⁰ Tamtéž. s. 263.

¹⁹¹ Tamtéž. s. 265.

¹⁹² KIRK, G. S., RAVEN, J. E., SCHOFIELD, M. *Předsókratovští filosofové: kritické dějiny s vybranými texty*. s. 154.

¹⁹³ KOČANDRLE, R. *Fysis íónských myslitelů: rozprava nad peripatetickou dezinterpretací*. s. 102.

¹⁹⁴ KOČANDRLE, R. *Anaximandros z Miletu*. s. 173.

¹⁹⁵ KRATOCHVÍL, Z. *Mezi mořem a nebem: odkaz íónské archaické vnímavosti*. s. 255.

všemu příležitost a stejně tak ji bere.¹⁹⁷ Trestem je také možná myšlen poplatek nebo platba. Čas by byl tedy arbitrem, který by určoval časovou hranici splátky. U presokratiků je čas také pravděpodobně asociován s představou nevyhnutelnosti.¹⁹⁸

Rozpětí protikladů je základem kosmu.¹⁹⁹ Protiklady tak hrají v Anaximandrově kosmogonické koncepci velmi významnou roli a můžeme dokonce i říci, že Anaximandros je první, u koho se objevuje spojení „protikladné substance“. Systém vztahů protikladů vybudoval skutečně důkladně, vždy je rozvoj jedné substance na úkor jejího protikladu. Jen v protikladech probíhá změna a neexistuje žádné plýtvání.²⁰⁰ Vznik je provinění, které musí být odpykáno.²⁰¹ Zánik je zas pokuta za svou existenci.²⁰² Když má jedna substance převahu, rovnováha je narušena a musí dojít znovu k jejímu nastolení. K tomu dojde jen za předpokladu, že je převažující substancí uložen trest. Tím nejenže dojde k nastolení rovnosti, ale také zároveň k něčemu, co ještě rovnost převyšuje. Substance, která měla převahu, je zbavena své původní části a ta je dána té protikladné. Jedná se tak o zacyklený proces, kdy má pak zase převahu původní utlačovaná substance.²⁰³ Tímto způsobem je podle Anaximandra vysvětlován vznik a zánik každé jednotliviny. Vznik a zánik, střídání převahy, vše se děje cyklicky. Jeho bezmeznem by zde byly bezmezné diferenční polarity, které se vzájemně ovlivňují.²⁰⁴

V kosmogonii jsou hlavními protiklady teplá a studená, oheň (plamen) a vzduch (mlha). Nedílnou součástí je také ještě sucho a vlhko.²⁰⁵ Všechny tyto protiklady se zúčastňují všech velkých změn v přírodním světě. K uvedené problematice střídání protikladů Anaximandros mohl dojít pozorováním cyklických změn ročního období. Teplé léto je vystřídáno podzimem a poté chladnou zimou. Slovy „podle pořádku času“ tak mohl mínit změnu ročních dob, která se pravidelně děje skrze pohyb Slunce.²⁰⁶

¹⁹⁶ KIRK, G. S., RAVEN, J. E., SCHOFIELD, M. *Předsókratovští filosofové: kritické dějiny s vybranými texty*. s. 156.

¹⁹⁷ BOUZEK, J. a KRATOCHVÍL, Z. *Od mýtu k logu*. s. 146.

¹⁹⁸ KIRK, G. S., RAVEN, J. E., SCHOFIELD, M. *Předsókratovští filosofové: kritické dějiny s vybranými texty*. s. 156.

¹⁹⁹ BOUZEK, J. a KRATOCHVÍL, Z. *Od mýtu k logu*. s. 159.

²⁰⁰ KIRK, G. S., RAVEN, J. E., SCHOFIELD, M. *Předsókratovští filosofové: kritické dějiny s vybranými texty*. s. 149 – 155.

²⁰¹ GROH, V. *Řeči filosofů a mystiků. II.* s. 6.

²⁰² KRATOCHVÍL, Z. *Mezi mořem a nebem: odkaz iónské archaické vnímavosti*. s. 256.

²⁰³ KIRK, G. S., RAVEN, J. E., SCHOFIELD, M. *Předsókratovští filosofové: kritické dějiny s vybranými texty*. s. 155.

²⁰⁴ KRATOCHVÍL, Z. *Mezi mořem a nebem: odkaz iónské archaické vnímavosti*. s. 252 – 256.

²⁰⁵ KIRK, G. S., RAVEN, J. E., SCHOFIELD, M. *Předsókratovští filosofové: kritické dějiny s vybranými texty*. s. 155.

²⁰⁶ KOČANDRLE, R. *Fysis iónských myslitelů: rozprava nad peripatetickou dezinterpretací*. s. 121.

I na tomto místě je nezbytná opatrnost ohledně peripatetického vlivu. Vzestup protikladů z neurčita nalezneme opět u Aristotela. Podle něj se protiklady vydělují z neurčita, z „jedna“ a v němž jsou obsaženy.²⁰⁷

O podrobnostech kosmogonického procesu víme převážně skrze Plútarcha:

„Tvrdí, že to, co z věčného plodí teplo a chlad, se oddělilo při vzniku tohoto světa a že se z toho utvořila jakási ohňová sféra okolo vzduchu obklopujícího Zemi, jako kůra okolo stromu. Když se odtrhla a rozlámala na jakési kruhy, povstalo Slunce, Měsíc, hvězdy.“²⁰⁸

Slovy „z věčného“ Anaximandros zřejmě myslel své neurčito. Vyjádření „plodí teplo a chlad“ poukazuje opět na peripatetický vliv. Ze zlomku ještě můžeme vyčíst, že z teplé a studené substance vysvítá oheň a vzduch-mlha. Z vnitřní části vzduchu je Země, která se zhušťuje uprostřed. Ohňová sféra je těsně přilehlá ke vzduchu. Domníváme se, že v tomto bodě oheň vytváří prstenec. Poté ohňová sféra praskne a rozlomí se na kruhy. Ty jsou obklopeny mlhou, která rovněž expanduje a ta vytváří všechna nebeská tělesa.²⁰⁹ Prvotní vlhkost je dále vysušována Sluncem.²¹⁰ Podobnou část Anaximandrový kosmogonické verze představuje i Hippolytos:

„Nebeská tělesa vznikají jako kruh ohně tím, že se oddělila od ohně ve světě a že jsou obklopena vzduchem. Existují průduchy, jakési píšťalovité průduchy, v nichž se ukazují nebeská tělesa; to je důvod, proč nastává zatmění, když se průchody ucpou. Měsíc se jeví jednou jako dorůstající, jindy jako ubývající podle toho, zda se průchody ucpávají, nebo otevírají.“²¹¹

Slunce se tak pohybuje po ohnivém kole, které má obruče. V obruči kola je dutina a skrz ni Slunce svítí. Hippolytos ji přirovnává k píšťale. Jak ukazuje Hippolytos, tímto způsobem si Anaximandros zřejmě představoval zatmění.²¹²

Podle Hippolyta dochází ke vzniku vesmírů jen za předpokladu pohybu, který je věčný. K totožné myšlence se vyjadřuje Aristoteles, že pohyb existuje vždy. Podle něj je pohyb nesmrtelný a je obsažen ve věcech jako život. Pohyb Slunce po ekliptice

²⁰⁷ KIRK, G. S., RAVEN, J. E., SCHOFIELD, M. *Předsókratovští filosofové: kritické dějiny s vybranými texty*. s. 156 – 166.

²⁰⁸ PSEUDO-PLÚTARCHOS, *Stromata 2 = DK 12 A 10* (př. F. Karfík).

²⁰⁹ KIRK, G. S., RAVEN, J. E., SCHOFIELD, M. *Předsókratovští filosofové: kritické dějiny s vybranými texty*. s. 169 – 171.

²¹⁰ KOČANDRLE, R. *Anaximandros z Milétu*. s. 169.

²¹¹ HIPPOLYTOS, *Refutatio omnium haeresium I,6,4–5 = DK 12 A 11* (př. F. Karfík).

²¹² KRATOCHVÍL, Z. *Mezi mořem a nebem: odkaz iónské archaické vnímavosti*. s. 239.

vysvětloval pravděpodobně působením větru. Podobně tak vysvětloval i sklon Měsíce, nebo bloudění planet.²¹³

4.7 Kosmologie

Anaximandrov obraz veškerenstva je tedy geocentrický, tj. Země leží v úplném středu světa.²¹⁴ Anaximandros měl představu o Zemi takovou, že je válcovitá. Podle zlomku DK 12 A 11 je tvar Země zakřivený a okrouhlý. Její podoba je tu zobrazena jako dřík sloupu. Na jedné ploché straně chodíme a druhá je na opačné straně. Dále Hippolytos píše, že Země setrvává v klidu, volně se vznáší, nic ji nedrží a je nehybná. Konec tohoto zlomku je uzavírán slovy, že je od všeho stejně vzdálena.²¹⁵ Pakliže srovnáme Thalétovu vodu, na níž plove Země, nebo Xenofanovu pevnou hmotnou oporu, nebo Anaximenův vzdušný polštář, u Anaximandra můžeme vidět velmi radikální a odlišnou diferenci. Podle něj totiž není důvod, aby se Země měla pohybovat, protože je symetricky umístěna uprostřed *kosmu*.²¹⁶ Prohlášením vznášející se Země tak byl na správné cestě k pochopení gravitace, k čemuž došlo přibližně o dva tisíce let později.²¹⁷

Země se podle Anaximandra vznáší uprostřed prstenců nebeských těles.²¹⁸ V Anaximandrově koncepci se můžeme potkat s myšlenkou víru. Vír by byl klíčem k vysvětlení stability Země. Z dochovaných pramenů tuto souvislost nalezneme jen u Aristotela, který prohlásí možná trochu s nadsázkou, že všichni, kdo dávají vzniknout vesmíru tvrdí, že se Země shromáždila ve středu.²¹⁹ Aristotelés ke své úvaze mohl dojít následovně. *Apeiru* je vlastní trvalý a věčný pohyb, ten si Aristotelés nedokáže vyložit jinak, než jako kruhový. V jeho spisu *O nebi* bychom našli podobnou stopu.²²⁰ Je sice možné, že se v Anaximandrově kosmogonii na prvním stupni vír vydělil z neurčita, ale že by se přímo ve vířivém pohybu nacházelo celé neurčito, to se jeví poměrně jako

²¹³ KIRK, G. S., RAVEN, J. E., SCHOFIELD, M. *Předsókratovští filosofové: kritické dějiny s vybranými texty*. s. 164 – 176.

²¹⁴ KRATOCHVÍL, Z. *Mezi mořem a nebem: odkaz iónské archaické vnímavosti*. s. 224.

²¹⁵ KIRK, G. S., RAVEN, J. E., SCHOFIELD, M. *Předsókratovští filosofové: kritické dějiny s vybranými texty*. s. 172.

²¹⁶ HUSSEY, E. *Presokratici*. s. 40.

²¹⁷ ZAMAROVSKÝ, P. *Příběh antické filosofie*. s. 52.

²¹⁸ KIRK, G. S., RAVEN, J. E., SCHOFIELD, M. *Předsókratovští filosofové: kritické dějiny s vybranými texty*. s. 173.

²¹⁹ Tamtéž. s. 165.

²²⁰ KOČANDRLE, R. *Anaximandros z Milétu*. s. 157.

absurdní. Stejně tak jest nereálné, že by nebeská tělesa byla uváděna do pohybu víry, byť už jen tím, že to odporuje jeho myšlence o rovnováze Země.²²¹

Slunce je stejně velké jako Země, ale jeho kruh je 27-28 krát větší.²²² Neshody v doxografii můžou znamenat, že se jedná o vnější a vnitřní kolo, stejný případ platí ohledně Měsíce. Pakliže by tomu bylo skutečně tak, informace by se ztotožňovala s představou obruče, v níž prochází Slunce.²²³ Kruh Měsíce je asi 18-19 krát větší než Země.²²⁴ Anaximandros měl představu, že i Měsíc má ohnivou obruč, která vznikla rozlámáním sféry. Ohledně těchto kruhů přináší Áetios důležitou zprávu, že kruhy leží šikmo, dále že kruh Měsíce má jen jeden průduch a že se obruč otáčí, podle toho nastávají fáze Měsíce. V rozporu s touto teorií máme svědectví Hippolyta, podle něhož jsou způsobeny fáze otevřením a zavřením průduchu. V běžné archaické představě je Měsíc považován za vlastní zdroj světla, Anaximandros se zřejmě s touto myšlenkou příliš neztotožňuje.²²⁵

Můžeme se jen domnívat, jakou roli v Anaximandrově kosmologii hrají hvězdy a planety. Pakliže by Anaximandros poukazoval na proporcionalitu čísel a na matematický podklad (jako později Pythágoras), můžeme se domnívat, že v jeho kosmologii by se tak objevila řada čísel „1 – X – 18 – 27“. Kdybychom za „X“ doplnili číslo, které by korespondovalo s řadou, vyjde nám číslo 9. Pozice devítky v řadě pak může znamenat pozici hvězd a planet v *kosmu*.²²⁶ Planety a hvězdy jsou v jeho koncepci poněkud opomíjeny, pakliže bychom srovnávali s ostatními Mílét'any.

²²¹ KIRK, G. S., RAVEN, J. E., SCHOFIELD, M. *Předsókratovští filosofové: kritické dějiny s vybranými texty*. s. 166.

²²² Tamtéž. 174.

²²³ KRATOCHVÍL, Z. *Mezi mořem a nebem: odkaz iónské archaické vnímavosti*. s. 240.

²²⁴ KIRK, G. S., RAVEN, J. E., SCHOFIELD, M. *Předsókratovští filosofové: kritické dějiny s vybranými texty*. s. 175.

²²⁵ KRATOCHVÍL, Z. *Mezi mořem a nebem: odkaz iónské archaické vnímavosti*. s. 242.

²²⁶ KIRK, G. S., RAVEN, J. E., SCHOFIELD, M. *Předsókratovští filosofové: kritické dějiny s vybranými texty*. s. 176.

5 ANAXIMENÉS

Anaximenés byl synem Eurystrata. Jeho učitel Anaximandros byl údajně o jednu generaci starší.²²⁷ Je zároveň tím, kdo uzavírá poslední velké mílétské myslitele. Jako jediný z Míléťanů nemá sklon k matematice. Byl to především meteorolog a pozorovatel. Právě v meteorologickém zkoumání je pokračovatelem nauky svého učitele.²²⁸ Zároveň také pokračovatelem Thaletovým, především v tom smyslu, že si za své *arché* vybral vzduch.²²⁹ Výsledkem Anaximenova myšlení je tak syntéza učení obou jeho předchůdců.

O jeho životě a praktických aktivitách není příliš známo. Nekolují o něm ani legendy, ani anekdoty. Dokonce ani Diogenés ho více necharakterizuje, nepřičítá mu žádné spisy nebo objevy.²³⁰ Ve zlomku DK 13 A 1 je ale stopa, že napsal spis, neboť se zde objevuje informace, že používal prosté a střízlivé nářečí iónské.²³¹

Zdroj našich informací o Anaximenovi pochází zejména od Aristotela a Theofrasta, který měl o něm údajně napsat samostatný spis. Zdálo by se, že by nám Theofrastos mohl poskytnout kvalitní informace.²³² Simplikios ale později Theofrasta v jeho názorech na Anaximena opraví. V protichůdných názorech pak nevíme, ze kterých informací bychom měli více vycházet.²³³ Navíc někdy ve stejné době Anaximenova života se objevují podle Diogena ještě další dva Anaximenové, oba z Lampsaku. Přestože je dělila od Mílétu poměrně velká vzdálenost, mohlo v některých částech doxografie dojít k záměně osobností, byť je to už méně pravděpodobné, jako tomu bylo u Anaximandra.²³⁴

Anaximandra sledoval zejména v otázkách příčiny bouře, hromu, blesku, blýskavice, větru a smrští. Tyto jevy převáděl na vanoucí vzduch (*pneuma*), v čemž právě Anaximenés vidí *arché*. Ohledně meteorologických jevů byl pravděpodobně dobrým znalcem. Anaximandrovu koncepci vzniku větru Anaximenés definuje daleko mechaničtěji a jasněji. Oblaka podle Anaximena vznikají ze zhuštěného vzduchu

²²⁷ KIRK, G. S., RAVEN, J. E., SCHOFIELD, M. *Předsókratovští filosofové: kritické dějiny s vybranými texty*. s. 184.

²²⁸ PATOČKA, J. *Nejstarší řecká filosofie: filosofie v předklasickém údobí před sofistikou a Sókratem: přednášky z antické filosofie*. s. 54 – 59.

²²⁹ THOMSON, G. *První filosofové: o staré řecké společnosti*. s. 161.

²³⁰ KOČANDRLE, R. *Fysis iónských myslitelů: rozprava nad peripatetickou dezinterpretací*. s. 204.

²³¹ KIRK, G. S., RAVEN, J. E., SCHOFIELD, M. *Předsókratovští filosofové: kritické dějiny s vybranými texty*. s. 185.

²³² KOČANDRLE, R. *Fysis iónských myslitelů: rozprava nad peripatetickou dezinterpretací*. s. 206.

²³³ Tamtéž. s. 238.

²³⁴ KRATOCHVÍL, Z. *Mezi mořem a nebem: odkaz iónské archaické vnímavosti*. s. 281.

a dalším zhuštěním vzniká déšť,²³⁵ dále země, kameny a všechny další věci. Obdobným principem vysvětluje hromy, blesky, kroupy nebo sníh.²³⁶ Pokusil se i objasnit vznik duhy. Podle něj Slunce ozáří hustý oblak sraženého vzduchu, kde sluneční paprsky skrze oblak neproniknou. Barvy jsou v jeho koncepci asociovány s teplotou. Paprsky, které neproniknou, jsou na jedné straně horké, na druhé straně jsou chladné a mají vlhkou povahu. Ty jsou temnější a černají.²³⁷

V souvislosti s *gnómonem* byla už řeč u Anaximandra. Přestože je to Anaximandros, kdo je spojován s jeho významným užíváním, je nám dochován jeden zlomek (A 14a), který by mohl znamenat, že by jej rozšířil v Iónii až Anaximenes.

„(...) Tento výklad stínů, který se nazývá gnómonika, objevil Anaximenes z Miletu, žák Anaximandrův, o kterém jsme mluvili, a jako první představil v Lakedaimónii hodiny, které nazývají *skiothérikon*.“²³⁸

Skiothérikon je pojem označující plochu pod *gnómonem*. O Anaximenově měření ale příliš nevíme, je dost možné, že Pliniova zpráva obsahuje mylnou stopu.²³⁹

5.1 Arché

Anaximenova meteorologie je zdrojem jeho úvah o prvopočátku, o *arché*. Oproti svému učiteli přichází s novou koncepcí, ta si už nemůže vystačit s čistě spekulativním pojmem „*apeiron*“. *Arché* všech věcí nemůže být *apeiron* jako sama o sobě, v Anaximenově smyslu ovšem může být *apeiron* jejím určením. Tím je myšleno kvantitativní určení něčeho, co lze v naší blízkosti bezprostředně zjistit.²⁴⁰

„Říkají, že Anaximenes prohlásil za počátek veškerenstva vzduch, ten že je sice bezmezný co do velikosti, je však určený svými kvalitami.“²⁴¹

²³⁵ PATOČKA, J. *Nejstarší řecká filosofie: filosofie v předklasickém údobí před sofistikou a Sókratem: přednášky z antické filosofie*. s. 55.

²³⁶ KIRK, G. S., RAVEN, J. E., SCHOFIELD, M. *Předsókratovští filosofové: kritické dějiny s vybranými texty*. s. 203.

²³⁷ PATOČKA, J. *Nejstarší řecká filosofie: filosofie v předklasickém údobí před sofistikou a Sókratem: přednášky z antické filosofie*. s. 55.

²³⁸ PLINIUS, *Naturalis historia* II,186 = DK 13 A 14a (př. Z. Kratochvíl).

²³⁹ KRATOCHVÍL, Z. *Mezi mořem a nebem: odkaz iónské archaické vnímavosti*. s. 283.

²⁴⁰ PATOČKA, J. *Nejstarší řecká filosofie: filosofie v předklasickém údobí před sofistikou a Sókratem: přednášky z antické filosofie*. s. 56.

²⁴¹ PLÚTARCHOS, *Stromata* 3 = DK 13 A 6 (př. Z. Kratochvíl).

Jinými slovy pro Anaximena musí být *arché* něco vysvětlitelného fyzikálními principy, například jako je tomu v jeho meteorologických jevech.²⁴²

V opozici ke svému učiteli soudí, že ohledně pojmu *arché* musí vzniknout nová filosofie, nové pojetí, *arché* musí projevit svou sílu jinde a jinak. Musí se oprostít od všech spekulací. Cíl a úkol jeho bádání je najít určitý systém či mechanismus, kterým *arché* všechno vytváří.²⁴³ Mechanismus pracuje na bázi předpověditelnosti, vytrácí se nahodilě a neurčitě. Jen za určitých podmínek hustoty vzniká to a jindy ono.²⁴⁴

Existuje několik teorií, proč za *arché* Anaximénés považoval právě vzduch. Jedním z hlavních důvodů by mohla být návaznost na Anaximandra, neboť oba považují za *arché* neomezené „jedno“. Jedno také podle obou musí být věčné, nevyčerpatelné a musí mít stálý pohyb.²⁴⁵ Anaximandrovo *apeiron* je ve své podstatě neviditelné, neurčitě, ale vše viditelné objímá. Do této rovnice jen Anaximénés dosadí jednoduše vzduch, který se sám nabízí, neboť všechny parametry splňuje. Vzduch vyplňuje všechny vzdálenosti a obklopuje vesmír jako *pneuma*.²⁴⁶

Naskýtala by se otázka, jak může být ona přirozenost bezmezná a zároveň určitá. Slovem bezmezno je peripateticky chápána nevyčerpatelnost a něco neomezeného co do velikosti. A určitá je proto, že jím Anaximénés určil vzduch, peripateticky myšleno jako jeden z prvků. Pro Anaximena není vzduch substancí, má „generativní“ povahu, má schopnost generovat difference zevnitř sebe sama. Takovéto pojetí je později Aristotelem dezinterpretováno.²⁴⁷

Vskutku je velmi pravděpodobná i druhá biologická teorie, totiž že vzduch (*aér*) dává všemu život, vše oživuje. Tím, čím se liší živé od neživého, byla pro Anaximenovy předchůdce vždy duše. Duše ale není ničím jiným, než vzduchem a dýcháme na základě přijímání vzduchu do sebe.²⁴⁸

Podle Aristotela pokládali Anaximénés a Diogenés vzduch za dřívější než vodu.²⁴⁹ Ze vzduchu vše vzniká, stejně tak teplo, chlad i náš dech. Všechno se zase do něj

²⁴² PATOČKA, J. *Nejstarší řecká filosofie: filosofie v předklasickém údobí před sofistikou a Sókratem: přednášky z antické filosofie*. s. 56.

²⁴³ Tamtéž. s. 56 – 57.

²⁴⁴ KOČANDRLE, R. *Fysis íónských myslitelů: rozprava nad peripatetickou dezinterpretací*. s. 233.

²⁴⁵ GROH, V. *Řeční filosofové a mystici. II.* s. 7.

²⁴⁶ PATOČKA, J. *Nejstarší řecká filosofie: filosofie v předklasickém údobí před sofistikou a Sókratem: přednášky z antické filosofie*. s. 58.

²⁴⁷ KRATOCHVÍL, Z. *Mezi mořem a nebem: odkaz íónské archaické vnímavosti*. s. 304 – 310.

²⁴⁸ PATOČKA, J. *Nejstarší řecká filosofie: filosofie v předklasickém údobí před sofistikou a Sókratem: přednášky z antické filosofie*. s. 57.

²⁴⁹ KIRK, G. S., RAVEN, J. E., SCHOFIELD, M. *Předsókratovští filosofové: kritické dějiny s vybranými texty*. s. 186.

navrací. Teplo a chlad se poté rozptýlí. Duše se pak odevzdává při výdechu. Zřejmost faktu je dokázána i tím, že prvním nádechem vzniká život a poslední výdech se pokládá za odevzdání života.²⁵⁰

Ve své koncepci Anaximenés používá termíny *pneuma* a *aér* synonymně.²⁵¹ *Aér* ale vůbec v Anaximenově koncepci nemusí výslovně znamenat vzduch, přestože je tento překlad neadekvátnější. V řeckém slovníku toto slovo mohlo také znamenat mlhu, opar, oblak, nebo temnotu. Homérovský *aér* je například spojován se schopností něco zakrýt. V podobném duchu se vyjadřuje i Hésiodos.²⁵² Oproti těmto spekulacím nalezneme u Hippolyta a následně u Simplikia jednu z největších indicií, jak byl vzduch Anaximenem chápán:

„A taková je podoba vzduchu: když je zcela stejný, je neviditelný, ale ukazuje se chladem, teplem, vlhkem a pohybem.“²⁵³

Aér v Anaximenově podání je tedy našemu zraku nezjevný. Co umožňuje ho vidět, jsou teplotní a vlhkostní diference,²⁵⁴ jinými slovy bychom mohli říci, že zhušťováním (*pyknosis*) a zředováním (*manosis*) je našimi smysly vnímatelný.²⁵⁵ Výklad podoby vzduchu dále rozvádí v následujícím úryvku Simplikios, který svým zlomkem navíc objasňuje i část Anaximenovy meteorologie.

„Vzduch se liší ve své povaze řídkostí a hustotou: je-li zředován, stává se ohněm, a je-li zhušťován, stává se větrem, pak oblakem a ještě více vodou, potom zemí, potom kameny a ostatní vzniká z toho.“²⁵⁶

Přestože Anaximenés myslí v protikladech, je zajímavé, že se v úryvku Hippolyta neobjevuje sucho. Pakliže je tomu tak, že vzduch je viditelný skrze určitou formu vlhka, dá se říci, že když je neviditelný a nehybný, převládá v něm kvalita sucha a sucho by tak se stalo nejcharakterističtějším znakem vzduchu. Teorii můžeme podložit přímo samotnou Anaximenovou koncepcí, když říká, že se vzduch mění v oheň. V opačném případě, kdy by byl vzduch chápán jako mlha, bychom ale také mohli uvést

²⁵⁰ BOUZEK, J. a KRATOCHVÍL, Z. *Od mýtu k logu*. s. 163.

²⁵¹ KRATOCHVÍL, Z. *Filosofie mezi mýtem a vědou: Od Homéra po Descarta*. s. 59.

²⁵² KOČANDRLE, R. *Fysis iónských myslitelů: rozprava nad peripatetickou dezinterpretací*. s. 210 – 213.

²⁵³ HIPPOLYTOS, *Refutatio omnium haeresium* I,7 = DK 13 A 7 (př. K. Svoboda).

²⁵⁴ KRATOCHVÍL, Z. *Filosofie mezi mýtem a vědou: Od Homéra po Descarta*. s. 60.

²⁵⁵ PATOČKA, J. *Nejstarší řecká filosofie: filosofie v předklasickém údobí před sofistikou a Sókratem: přednášky z antické filosofie*. s. 58.

²⁵⁶ SIMPLIKIOS, *In Physica* 24,26 = DK A 5/1 (př. K. Svoboda).

důvody. V souvislosti s Anaximandrem uvádí Hippolytos, že vítr vzniká, když se odloučí nejjemnější páry vzduchu. To svědčí o tom, že by *aér* měl podstatu mlhy. A to mohl Anaximenés od svého učitele nepochybně převzít, byť právě v meteorologii byl jeho největším pokračovatelem.²⁵⁷ Vlhkou podstatu vzduchu bychom našli i ve zlomku DK 13 A 19, kde se praví, že podle Anaximena větry vznikají z vody a vzduchu.²⁵⁸ Výše uvedené teorie o objasnění pojmu *aér* jsou ale jen spekulativní. Dá se téměř s jistotou předpokládat, že Anaximenés chápal *aér* ve smyslu atmosférického vzduchu.²⁵⁹

Teplotní diference vzniká pohybem vzduchu.²⁶⁰ Pohyb vzduchu je dán nárazy, které vznikají zhušťováním a srážením vzduchu. Není tomu tedy už tak, jak tomu bylo u Anaximandra, že byl vzduch uváděn do pohybu Sluncem. Jakýkoliv pohyb je pohybem vzduchu, tak se dá chápat celý svět.²⁶¹ Pohyb není nic jiného, než změna, jak praví Hippolytos:

„(Vzduch)... je prý neustále v pohybu; neboť věci, které se mění, se mění pouze tehdy, jsou-li v pohybu“.²⁶²

Vycházející řídký vzduch z našich otevřených úst je teplý, zatímco stlačený sevřenými rty vychází studený. Tímto primitivním experimentem došel Anaximenés k závěru, že zředňování je oteplování a zhušťování je stydnutí.²⁶³ Z dnešního pohledu víme, že termodynamicky to platí obráceně.²⁶⁴ Dech tedy může mít obě podoby, teplou i chladnou. Oba tyto protiklady tudíž nemohou být podstatou vznikání, protože u nich závisí pouze na situaci.²⁶⁵ Ke stejnému závěru ale rovněž mohl Anaximenés dojít pozorováním chladných kamenů nebo ledu. Teplé věci se naopak rozpínají.²⁶⁶ Zajímavé ale je, že podle Hippolyta jsou tyto protiklady nejdůležitějšími prvky vznikání. Přestože Anaximenés počítal s mnoha faktory, jeho celý model se mohl zhroutit ve chvíli, kdy by

²⁵⁷ KOČANDRLE, R. *Fysis iónských myslitelů: rozprava nad peripatetickou dezinterpretací*. s. 214 – 215.

²⁵⁸ GALÉNOS, *In Hippocratis de natura hominis III;XVI 395K = DK 13 A 19* (př. Z. Kratochvíl).

²⁵⁹ KOČANDRLE, R. *Fysis iónských myslitelů: rozprava nad peripatetickou dezinterpretací*. s. 218.

²⁶⁰ BOUZEK, J. a KRATOCHVÍL, Z. *Od mýtu k logu*. s. 166.

²⁶¹ PATOČKA, J. *Nejstarší řecká filosofie: filosofie v předklasickém údobí před sofistikou a Sókratem: přednášky z antické filosofie*. s. 55 – 58.

²⁶² HIPPOLYTOS, *Refutatio omnium haeresium I,7 = DK 13 A 7/2* (př. P. Kolev).

²⁶³ PATOČKA, J. *Nejstarší řecká filosofie: filosofie v předklasickém údobí před sofistikou a Sókratem: přednášky z antické filosofie*. s. 58.

²⁶⁴ KRATOCHVÍL, Z. *Filosofie mezi mýtem a vědou: Od Homéra po Descarta*. s. 61.

²⁶⁵ BOUZEK, J. a KRATOCHVÍL, Z. *Od mýtu k logu*. s. 161.

²⁶⁶ PATOČKA, J. *Nejstarší řecká filosofie: filosofie v předklasickém údobí před sofistikou a Sókratem: přednášky z antické filosofie*. 58.

dal do mrazu džbán s vodou. Voda by džbán pochopitelně roztrhla.²⁶⁷ Otázkou ale zůstává, zda Anaximenés mohl upozorovat, že se teplota mění v závislosti na hustotě. Platí totiž, že při vyšším stupni hustoty dochází v přímé závislosti k nižšímu stupni teploty a obráceně.²⁶⁸

5.1.1 Božský vzduch

Všichni Anaximenovi předchůdci vidí ve své *arché* božskou povahu. Bylo by překvapením, kdyby božské síly byly v jeho koncepci opomíjeny. Několik autorů se vyjadřuje o Anaximenovi, že určil, že „vzduch je bohem“, například Cicero nebo Áetios. Mohlo by to znamenat, že všechna tělesa a věci jsou prostoupeny božskými silami. Podle Augustina dokonce věřil, že bohové nestvořili vzduch, ale bohové vzešli ze vzduchu.²⁶⁹ Z té samé zprávy je ale patrný vliv stoicismu. K totožnému závěru se přiklání rovněž Hippolytos:

„Anaximenés... pravil, že počátkem je neomezený vzduch, že z něho vše povstává, co je, co bylo a co bude, bozi i božské věci, a že ostatní povstává z jeho potomstva.“²⁷⁰

Pokud bychom přijali teorii, že bohové vzešli z všeobjímajícího vzduchu, který jako jediný je božský, můžeme Anaximena považovat za kritika tradičního náboženství, v tomto pohledu jako předchůdce Xenofana a Hérakleita. Naše prameny nenaznačují, že by Anaximenés přímo bohy popíral, bylo by tedy mylné ho považovat za ateistu.²⁷¹ Pramen DK 13 B 2 dokládá, že provedl analogii mezi duší a božským vzduchem v kosmu. Podle této zprávy se můžeme domnívat, že všichni Milétané považují živé a schopné pohybu za nejcharakterističtější znak božstva.²⁷²

5.2 Kosmogonie

V Anaximenově kosmogonii všechna jsoucna vznikají zhušťováním a zředováním vzduchu. Čím více je něco stlačeno, tím více se stává pevnějším. Pomocí různých

²⁶⁷ KOČANDRLE, R. *Fysis iónských myslitelů: rozprava nad peripatetickou dezinterpretací*. s. 228 – 231.

²⁶⁸ KIRK, G. S., RAVEN, J. E., SCHOFIELD, M. *Předsókratovští filosofové: kritické dějiny s vybranými texty*. s. 192.

²⁶⁹ Tamtéž. s. 193 – 194.

²⁷⁰ HIPPOLYTOS, *Refutatio omnium haeresium* I,7 = DK 13 A 7 (př. P. Koleček).

²⁷¹ KIRK, G. S., RAVEN, J. E., SCHOFIELD, M. *Předsókratovští filosofové: kritické dějiny s vybranými texty*. s. 194.

²⁷² HUSSEY, E. *Presokratici*. s. 43.

stupňů komprese tak vysvětluje vznik pevných, kapalných i plynných látek.²⁷³ Nejdříve vznikla Země, ta vznikla z počátečního zhuštění neomezeného prvotního vzduchu. Tento počátek není ale nikde upřesněn. Jednou z možných teorií by mohla být ta, že se jedná o „věčný pohyb“, který je božskými silami vyvolán kdekoliv.²⁷⁴

Podle hlavních složek *kosmu* sestrojil spektrum, které vypadalo následovně: oheň, vzduch, vítr, mraky, voda, země, skála. Jedná se o vzestupnou řadu od nejjřidšího k nejhustšímu. Božstvo v tomto spektru pochopitelně spadá pod vzduch.²⁷⁵ Jsou tu ale autoři, kteří za tento výčet dodávají slova: „*a ostatní věci vznikají z těchto*“, nebo „*ze kterých vše jest*“. Co si ale máme pod těmito slovy představit, není jasné. Naskytá se teorie, že by vzduch měl své potomky, z nichž právě vznikají další věci. Pakliže by tomu bylo tak, jak autoři vypovídají, vznik všech věcí by byl rozdělen na dvě etapy. To by byl nepochybně konec Anaximenova materiálního monismu. Bohužel ale více prameny mlčí, takže tuto teorii nemůžeme ničím dalším podložit.²⁷⁶

Slunce, Měsíc a ostatní hvězdy mají svůj původ ze Země. Slunce a Měsíc tak mají zemskou povahu.²⁷⁷ Tím je ale míněno, že Slunce, Měsíc i hvězdy vznikly z vlhkých výparů ze Země, které se postupně vznítily prostřednictvím zředování, tím se staly ohněm a ohněm jsou nebeská tělesa tvořena. Pohybují se tak, že jsou tlačeny srážejícím a zhoustlým vzduchem.²⁷⁸ Anaximenés svou koncepci ale nevyřešil zcela ideálně. Problém vzniká na místě, kdy prohlásí, že vzduch podpírá hustší Zemi stejně tak, jako ostatní nebeská tělesa - jenže oheň je řidší než vzduch.²⁷⁹

5.3 Kosmologie

Anaximenův *kosmos* má mechanický pneumatický chod. Také v *kosmu* vládne vzduch, drží ho pohromadě a dává mu řád.²⁸⁰ Ten se z *kosmu* nikdy nevypustí a nikdy se nevyčerpá, jeho bezmeznost je příliš bohatá. Právě bezmezností se vzduch stává

²⁷³ Tamtéž. s. 43.

²⁷⁴ KIRK, G. S., RAVEN, J. E., SCHOFIELD, M. *Předsókratovští filosofové: kritické dějiny s vybranými texty*. s. 195 – 196.

²⁷⁵ HUSSEY, E. *Presokratikci*. s. 43.

²⁷⁶ KOČANDRLE, R. *Fysis íónských myslitelů: rozprava nad peripatetickou dezinterpretací*. s. 226 – 227.

²⁷⁷ KIRK, G. S., RAVEN, J. E., SCHOFIELD, M. *Předsókratovští filosofové: kritické dějiny s vybranými texty*. s. 195.

²⁷⁸ PATOČKA, J. *Nejstarší řecká filosofie: filosofie v předklasickém údobí před sofistikou a Sókratem: přednášky z antické filosofie*. s. 59.

²⁷⁹ KIRK, G. S., RAVEN, J. E., SCHOFIELD, M. *Předsókratovští filosofové: kritické dějiny s vybranými texty*. s. 199.

²⁸⁰ PATOČKA, J. *Nejstarší řecká filosofie: filosofie v předklasickém údobí před sofistikou a Sókratem: přednášky z antické filosofie*. s. 58.

poutem *kosmu*.²⁸¹ Nebeská tělesa jsou tuhá a jsou doprovázena ohnivými nebeskými kruhy. Vnější obal sféry je z ledu,²⁸² kde jsou pevně vězící hvězdy na křišťálovém nebi jako hřeby.²⁸³ Země je ploché těleso, vznášející se nad vzdušnou nekonečnou propastí. Proto je také plochá.²⁸⁴ Díky své plochosti setrvává na místě.²⁸⁵ Podle Anaximena je tloušťka Země velká přibližně jako tloušťka našeho stolu. Nadnášená Země ale v jeho koncepci nemá žádné těsnění, vznáší se poměrně záhadným způsobem, který Anaximenés neobjasňuje.²⁸⁶

Slunce a nebeská tělesa se už nepohybují pod Zemí, ale obíhají okolo Země. Když Slunce zapadne, vzdaluje se od nás. V Hippolytově úryvku DK 13 A 7 o západu Slunce nalezneme pasáž, kde se hovoří, že Slunce zmizí „za vyššími částmi Země“. Můžeme se domnívat, že těmito slovy bylo myšleno mytické pohoří Rhipai. Anaximenés ale mohl dojít k daleko hlubšímu poznatku, mohl tím myslet vlastní naklonění Země podél své horizontální osy. Tím by Anaximenés vysvětlil západ pevně přibitých hvězd, které by se otáčely s hemisférou. V opozici k této teorii musíme namítnout, že nakloněná Země by se teoreticky nevznášela na vzduchu, ale padala by jako list. Formulace „vyšší části Země“ by mohla souviset s Aristotelovým úryvkem A 14/4, kde se hovoří, že směrem k severu je Země vysoká.²⁸⁷

Slunce je horké z důvodu, že má příliš rychlý pohyb.²⁸⁸ Stejně jako Země, Měsíc a ostatní hvězdy, tak i Slunce má plochou podobu.²⁸⁹ Aby mohl vysvětlovat zatmění, předpokládá Anaximenés existenci neviditelných nebeských těles.²⁹⁰ Neviditelná zemitá tělesa jsou unášena dokola spolu s ostatními nebeskými tělesy. Tento výklad dokládá jak Áetios, tak Hippolytos.²⁹¹

²⁸¹ BOUZEK, J. a KRATOCHVÍL, Z. *Od mýtu k logu*. s. 170.

²⁸² PATOČKA, J. *Nejstarší řecká filosofie: filosofie v předklasickém údobí před sofistikou a Sókratem: přednášky z antické filosofie*. s. 59.

²⁸³ KIRK, G. S., RAVEN, J. E., SCHOFIELD, M. *Předsókratovští filosofové: kritické dějiny s vybranými texty*. s. 199.

²⁸⁴ PATOČKA, J. *Nejstarší řecká filosofie: filosofie v předklasickém údobí před sofistikou a Sókratem: přednášky z antické filosofie*. s. 59.

²⁸⁵ KIRK, G. S., RAVEN, J. E., SCHOFIELD, M. *Předsókratovští filosofové: kritické dějiny s vybranými texty*. s. 197.

²⁸⁶ KRATOCHVÍL, Z. *Mezi mořem a nebem: odkaz íónské archaické vnímavosti*. s. 185.

²⁸⁷ KIRK, G. S., RAVEN, J. E., SCHOFIELD, M. *Předsókratovští filosofové: kritické dějiny s vybranými texty*. s. 199 – 202.

²⁸⁸ Tamtéž. s. 195 – 202.

²⁸⁹ KRATOCHVÍL, Z. *Mezi mořem a nebem: odkaz íónské archaické vnímavosti*. s. 285.

²⁹⁰ KIRK, G. S., RAVEN, J. E., SCHOFIELD, M. *Předsókratovští filosofové: kritické dějiny s vybranými texty*. s. 201.

²⁹¹ KRATOCHVÍL, Z. *Mezi mořem a nebem: odkaz íónské archaické vnímavosti*. s. 291.

Hvězdy podle Anaximena nehřejí, protože jsou už příliš daleko.²⁹² Údajně vznikly hvězdy ze Země, ze které jdou výpary. Na tomto místě je ale nutné připomenout, že hvězdami se zde myslí všechna nebeská tělesa.²⁹³

Eudemos přisuzuje Anaximenovi objev toho, že Měsíc nesvítí sám o sobě, ale prostřednictvím odraženého světla. Měsíc je v Anaximenově kosmologii ale ohnivý a tyto výpovědi se vzájemně vylučují.²⁹⁴

Anaximenova představa o vznášející se ploché Zemi byla možná inspirována létajícími listy stromů. V tradici pak na tuto představu navazují atomisté a Anaxagorás.²⁹⁵

5.4 Duše

V Aristotelově díle *De anima* jsou uvedena některá jména autorů, kteří pokládali duši za vzduch. Anaximenovo jméno zde ale jasně uvedeno není, objevuje se jen formulace „*Diogenés a někteří jiní*“. Přesto lze předpokládat, že slovem „*jiní*“ myslí Aristotelés Anaximena. Důkazem k obhajobě takového názoru je argument, že Aristotelés se o všech presokraticích vyjádřil tak, že každý viděl duši v tom, v čemž viděl svou *arché*.²⁹⁶

Přestože možná psal Anaximénés původně o duši nebo o dechu, dezinterpretací myslitelů po něm mohlo dojít k záměně za látku.²⁹⁷ Podle Áetia je duše analogická vzduchu. Prvním nadechnutím do života vstupujeme, respektive vstupujeme na svět. Posledním pak tento svět opouštíme. Náš dech pochází ze vzduchu. Homér se například vyjadřuje, že z bezvědomí se nenavrací duše, ale navrací se dech, či síla a duše podle něj odchází jen zdánlivě.²⁹⁸ Duše nám nejen vládne, drží nás také pohromadě. Když nás totiž duše opustí, přichází rozklad, tzn. hnití, rozpadání a vypařování.²⁹⁹ Duše nás ovládá stejně tak, jako vzduch ovládá *pneuma* ve světě. Má tedy vzdušnou povahu.

²⁹² BOUZEK, J. a KRATOCHVÍL, Z. *Od mýtu k logu*. s. 166.

²⁹³ KRATOCHVÍL, Z. *Mezi mořem a nebem: odkaz íónské archaické vnímavosti*. s. 290.

²⁹⁴ KIRK, G. S., RAVEN, J. E., SCHOFIELD, M. *Předsókratovští filosofové: kritické dějiny s vybranými texty*. s. 201.

²⁹⁵ Tamtéž. s. 197.

²⁹⁶ Tamtéž. s. 208.

²⁹⁷ KOČANDRLE, R. *Fysis íónských myslitelů: rozprava nad peripatetickou dezinterpretací*. s. 229.

²⁹⁸ Tamtéž. s. 243 – 247.

²⁹⁹ PATOČKA, J. *Nejstarší řecká filosofie: filosofie v předklasickém údobí před sofistikou a Sókratem: přednášky z antické filosofie*. s. 58.

V člověku je *pneuma* jeho dech. Dech je výrazem života. V řecké mytologii se objevuje celá škála spojení slov „vzduch – dech – duše“ dříve, než se Anaximénés vůbec narodil.³⁰⁰

Anaximénovy názory na duši jsou syntézou jeho koncepce o *kosmu* a o *arché*, která je založena na rozumu a opřena o pozorování přírody. Skrze dýchání žijeme a vdechujeme vzduch, jen skrze něho všechno živé může žít. Vzduch je tedy v našem těle, ale i všude kolem nás. Všechny tyto myšlenky pak aplikuje v *kosmu*, kde platí podobný princip; svět je jím vyplněn.

³⁰⁰ KOČANDRLE, R. *Fysis iónských myslitelů: rozprava nad peripatetickou dezinterpretací*. s. 243 – 244.

6 ZÁVĚR

Mílétská škola je téma, kde vznikla filosofie. V archaickém Řecku vzniká moudrost a věda, navíc Mílétané přichází s doposud neznámým myšlením. V dnešní době by bylo velmi obtížné s něčím novým přijít a v antice byl tento moment naprosto revoluční. Cílem mé práce bylo vymezit mílétské přírodní zkoumání, zejména v souvislosti s *arché*. Cíl bych považoval za zdařilý, nutno ale připomenout, že nám doxografie nedává příliš velký prostor.

Učebnice filosofie často definitivně přiřítají Thalétovi za *arché* vodu, Anaximandroví *apeiron* a Anaximenovi vzduch. V mé práci polemizuji s tímto tvrzením a jsem názoru, že takovéto výklady v učebnicích jsou dezinterpretovány peripatetiky. Nemáme žádné důkazy, že tento termín již Mílétané používali, na druhou stranu máme řadu zpráv zkraslených Aristotelem, na které narážíme *de facto* všude. Myšlení starých Mílétanů se netýká jen klíčového pojmu *arché*, ale také kosmogonických a kosmologických představ, duše, meteorologie a v případě Thaléta pak geometrie a astronomie. Jejich myšlení se navzájem mezi těmito obory prolíná, v práci jsem se přesto pokusil jejich myšlení rozčlenit do jednotlivých kapitol. Myslím, že úspěšně.

Při této práci jsem narazil na několik problémů, které bych rád nastínil. Ať se jedná o jakéhokoliv presokratika, víme o něm jen z několika málo dochovaných zlomků, které jsou ještě navíc ovlivněny pozdějšími autory, zpravidla pak peripatetickou tradicí. Navíc na stejného filosofa si některé zlomky doslova protiřečí. To mě pak vedlo ke skeptickému postoji vůči celé doxografii. Pakliže bychom se ale neopřeli ani o tyto údaje, nezbylo by nám v ruce už vůbec nic. Analyzovat myslitele dva a půl tisíce let zpětně a vytvořit tak přesný obraz myslitelů mílétské školy, je dnes už takřka nemožné, o to víc, když nejsme s to určit, jak klíčové pojmy jako *arché*, *kosmos* a *fysis* přesně definovali. V jednotlivých překladech dnešních autorů tak existují různé formulace a zdaleka se nejedná jen o klíčové pojmy.

Přikláním se k závěru, že koncepce týkající se *arché* mílétských myslitelů pochází původem z Blízkého východu. Thalétovy znalosti astronomie zřejmě skutečně pochází z Babylónie a podle svědectví dobových autorů pochází jeho geometrie z Egypta. U Anaximandra jsem došel k výsledku, že on sám není objevitelem *gnómonu* a rovněž si své znalosti přivezl z Babylónie, ale objevitelem mapy by být klidně mohl.

Doxografie týkající se Anaximena se dle mého názoru, ve srovnání s předchozími mysliteli, příliš nerozchází.

7 SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY:

1. BOUZEK, Jan a KRATOCHVÍL, Zdeněk. *Od mýtu k logu*. 1. vyd. Praha: Herrmann & synové, 1994. 175 s. ISBN nezn.
2. GROH, Vladimír. *Řečtí filosofové a mystici. II*. Praha: Společnost přátel antické kultury, 1947. 174 s. ISBN nezn.
3. HEGEL, Georg Wilhelm Friedrich. *Dějiny filosofie I*. 1. vyd. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1961. 328 s. ISBN nezn.
4. HUSSEY, Edward. *Presokratoci*. 1. vyd. Praha: Rezek, 1997. 213 s. ISBN 80-86027-07-4.
5. KIRK, G. S., RAVEN, J. E., SCHOFIELD, M. *Předsókratovští filosofové: kritické dějiny s vybranými texty*. 1. vyd. Praha: Oikoymenth, 2004. 663 s. ISBN 80-7298-110-2.
6. KOČANDRLE, Radim. *Anaximandros z Milétu*. Červený Kostelec: Pavel Mervart, 2010. 385 s. ISBN 978-80-87378-66-3.
7. KOČANDRLE, Radim. *Apeiron Anaximandra z Milétu*. 1. vyd. V Plzni: Západočeská univerzita, 2011. 128 s. ISBN 978-80-261-0048-5.
8. KOČANDRLE, Radim. *Fysis iónských myslitelů: rozprava nad peripatetickou dezinterpretací*. Červený Kostelec: Pavel Mervart, 2008. 320 s. ISBN 978-80-86818-72-6.
9. KRATOCHVÍL, Zdeněk. *Filosofie mezi mýtem a vědou: Od Homéra po Descarta*. Praha: Academia, 2009. 472 s. ISBN 978-80-200-1789-5.
10. KRATOCHVÍL, Zdeněk. *Fysis.cz* [online]. Poslední změna 24. 1. 2014 [cit. 10. 4. 2014]. Dostupné z www.fysis.cz.
11. KRATOCHVÍL, Zdeněk. *Mezi mořem a nebem: odkaz iónské archaické vnímavosti*. Červený Kostelec: Pavel Mervart, 2010. 370 s. ISBN 978-80-87378-65-6.
12. KRATOCHVÍL, Zdeněk. *Mýtus, filosofie, věda*. 1. vyd. Praha: Michal Jůza & Eva Jůzová, 1993. 314 s. ISBN 80-7111-021-3.
13. PATOČKA, Jan. *Nejstarší řecká filosofie: filosofie v předklasickém údobí před sofistikou a Sókratem: přednášky z antické filosofie*. Vyd 1. Praha: Vyšehrad, 1996. 359 s. ISBN 80-7021-195-4.
14. REZEK, Petr. *Kosmos a živly*. 1. vyd. Praha: Institut pro středoevropskou kulturu a politiku, 1992, 107 s. ISBN 80-85241-18-8.
15. SVOBODA, Karel. *Zlomky předsokratovských myslitelů*. 2. vyd. Praha: Československá akademie věd, 1962. 200 s. ISBN nezn.

16. ŠPELDA, Daniel. *Astronomie v antice*. Ostrava: Montanex, 2006. 262 s. ISBN 80-7225-210-0.

17. THOMSON, George. *První filosofové: o staré řecké společnosti*. 1. vyd. Praha: Státní nakladatelství politické literatury, 1958. 354 s. ISBN nezn.

18. TRETERA, Ivo. *Nástin dějin evropského myšlení: od Thaléta k Rousseauovi*. 4. vyd. Praha: Paseka, 2002. 376 s. ISBN 80-7185-171-X.

19. ZAMAROVSKÝ, Peter. *Příběh antické filosofie*. 1. vyd. Praha: Nakladatelství ČVUT, 2005. 480 s. ISBN 80-01-03354-6.

8 RESUME

This work deals with nature investigation of Milesian thinkers, relate to Thales, Anaximander and Anaximenes.

In the history of philosophy Thales is known as the first philosopher. He is the first representative of Milesian school. We know about his life from the legends that tells about it. Thales allegedly didn't write anything and he is ranked among the „Seven Sages“. He is the most famous for his sun eclipse astronomical discovery and „Thales' theorem“ in geometry. His knowledge apparently takes from Egypt and Babylonia. Aristotle attributed to Thales the water for *arché* and ideas about water are projected by Thales into the cosmos and other spheres.

Anaximander is generally considered as Thales disciple. It is known far less about his life. He is mistakenly considered as discoverer of the *gnomon*. He is also looking for inspiration for his ideas at the Middle East. The first map drawing of the Earth is also attributed to him. He determined for *arché apeiron*, but he doesn't specify it anymore. A large part of Anaximander's theories deals with meteorological phenomena, which is subject to follow up his disciple and also the last one of representative Milesian school.

Anaximenes determined the air for *arché*, which explained mechanically, especially air's thinning and thickening is the basis of his theory. In his concept the contrasts have a very important role as well as Anaximander's. Anaximenes theory relate with soul as well as Thales's, but Anaximenes comes with an entirely different view. According to Aristotle all three Milesian also see the divine nature in their *arché*.

9 SEZNAM A ZDROJE PŘÍLOH

- Příloha č. 1 – Zachování zlomků Milet'anů a Hérakleita. V závorkách jsou patrně skutečná čísla tehdy, pokud se výrazněji liší od výsledků podle standardních edic.

KRATOCHVÍL, Zdeněk. *Mezi mořem a nebem: odkaz íónské archaické vnímavosti*, s. 63-64

- Příloha č. 2 – Měření slunovratů gnómonem na 38. Rovnoběžce.

KRATOCHVÍL, Zdeněk. *Mezi mořem a nebem: odkaz íónské archaické vnímavosti*, s. 234

- Příloha č. 3 – Anaximandrov model kosmu podle Dirka Couprieho.

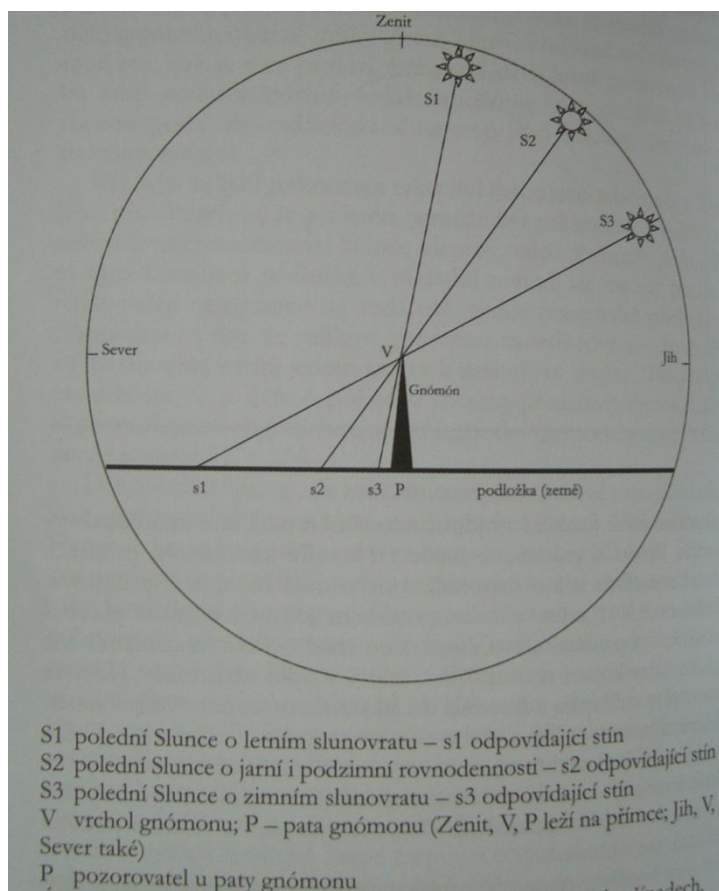
KRATOCHVÍL, Zdeněk. *Mezi mořem a nebem: odkaz íónské archaické vnímavosti*. s. 236.

10 PŘÍLOHY

Příloha č. 1

	Thalés	Anaximandros	Anaximenés	Hérakleitos	„Předsokratci“ celkem
Áetios	12	23	17	27	379
Alexandros z Afr.		2		5	39
Aristotelés	5	15	4	29	416
Augustinus		1	1		4
Cicero	2	3	2	1	92
Diogenés Laertios	17	2	1	24	219
Eusebios	5	1	1	9	49
Filodémos				5	54
Filón Alex.				10	22
Galénos			2	3	40
Hermiás		1	1		7
Hérodotos	4	3			16
Hippokratés		(2)		2 (31)	16 (57)
Hippolytos		2	1	25	51
Iamblichos	1			6	88
Kelsos / Origenés				5	8/10
Kléméns Alex.	1			38	147
Marcus Aurelius				7	8
Papyrus Derveni				1 (8)	1 (10)
Platón	2			17	174
Plinius	3	2	1	1	38
Plótinos				6	9
Plútarchos	5	1	1	48	240
Porfyrios				8	50
Proklos	5			3	50
Seneca	1	1		5	26
Sextos				17	90
Scholia celkem	2	1	1	7	131
Simplikios	4	7	4	6	209
Stobaios	1			24	305
Strabón		1		5	27
Súda	1	1	1	5	70
Theodórétos				6	7
Theón ze Smyrny	1	1	1		15
Turba philosoph.		4	1		7
Celkem míst textu	88	78	45	505	asi 5000
U kolika autorů	34	26	20	105	přes 400

Příloha č. 2

Příloha č. 3

